

III Dio

DEJSTVA ODREDA U
CENTRALNOJ BOSNI,
POVRATAK U ISTOČNU
BOSNU I AKTIVNOST
ODREDA DO KRAJA
1944. GODINE

DEJSTVA ODREDA U CENTRALNOJ BOSNI

POVRATAK U ISTOČNU BOSNU

AKTIVNOST ODREDA OD SEPTEMBRA DO DECEMBRA 1944. GODINE

*RAD KOMANDE POSAVSKO-TREBAVSKOG PODRUČJA I POLITIČKI RAD
NA TERENU U TOM PERIODU*

DEJSTVA ODREDA U CENTRALNOJ BOSNI

U proljeće 1944. u sjevernom dijelu centralne Bosne dejstvovala su jedinice 11. divizije 5. korpusa NOVJ. Njena 12. krajiška brigada bila je orijentisana na zatvaranje pravca Kotor-Varoš-Šiprage i Kotor-Varoš Skender Vakuf. Četrnaesta srednjobosanska brigada sa dva bataljona zatvarala je pravac Klašnice - Prnjavor, a sa druga dva pravca Derventa-Prnjavor (tj. obezbjeđivala je širu prostoriju oko slobodnog Prnjavora). Peta kozarska brigada bila je orijentisana prema Doboju i Tesliću. Štab 11. divizije imao je pod svojom komandom i nekoliko partizanskih odreda koji su operisali po rubu slobodne teritorije srednje Bosne. Banjalučki partizanski odred je kontrolisao teren ispred planine Čermernice, Vlačićki područje Vlačića, Motajički teren oko Rakovca, Prnjavorski prostoriju Kokori-Branešci, a Tešanjско-teslički partizanski odred prostoriju Rastuša-Ukrinjica.¹ Do 10. maja je na prostoriji sjevernog dijela centralne Bosne dejstvovala i 12. slavonska brigada koja se poslije uspješnog napada na željezničku stanicu u Ljupljanici, koji je izvršen 9. maja, Vratila u Slavoniju.

Osamnaesta hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred sa članovima partijsko-političkih rukovodstava i drugim pozadinskim radnicima su 17. aprila naveče, izvršili pokret pravcem Jakeš-Dugo Polje-Vučjak, prešli željezničku prugu Brod-Doboj, kod željezničke stanice Komarica, i produžili u pravcu Ljeskovih Voda gdje su vodili borbu sa četnicima, na putu iz Ljeskovih voda u Stanare. U toku pokreta, 18. ap-

¹ Zbornik IV, knj. 25, dok 218, str. 807.

mila, susreli su se sa jednim bataljonom 5. kozarske brigade koji se vraćao sa akcije na željezničku prugu Brod-Doboj kod Rudanke.²

Odmah zatim, 20. aprila, štab 18. brigade i štab Posavsko-trebavskog odreda, pod imenom Štab grupe bataljona, izvještavaju štab 11. divizije, pod čijom će operativnom komandom biti sve vrijeme boravka u srednjoj Bosni, da su svoje jedinice razmjestili na prostoriju Jelanska-Stanari i da su uputili patrole prema 5. kozarskoj brigadi. U prva tri dana boravka na teritoriji srednje Bosne, jedinice su imale više sukoba sa manjim četničkim grupama. Od početka pokreta za 4 dana borci su primili samo dva obroka hrane, pa su štabovi brigade i odreda tražili od Štaba divizije da im dostavi izvjesnu količinu namirnica.³

Koncem maja 1944. izvršena je reorganizacija odreda, tako da su od četiri bataljona formirana dva brojno jaka bataljona.

Posavsko-trebavski odred je 11. maja dobio zadatak da zaposjedne položaje u rejonu sela Glogovea, koje je do tada držala 12. slavonska brigada i da odatle kontroliše teren prema Derventi i čisti teritoriju Detlaka od četnika. Osamnaesta hrvatska brigada je ostala u Stanarima. U izvještaju Štaba 11. divizije⁴ upućenom 15. maja Štabu 5. korpusa kaže se da se 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred nalaze na liniji Glogovac-Pojezna-Osinja-D. Ostružnja-Stanari sa zadatkom da zatvore pravce od Tešnja i Doboja i drugih neprijateljskih uporišta duž željezničke pruge Doboj-Derventa.⁵

U štabovima 18. hrvatske brigade i Posavsko-trebavskog odreda, kod partijsko-političkih radnika iz Posavine i Trebave⁶ kao i kod ostalih starješina i boraca vladalo je

² Zbornik IV, knj. 24, dok. 91, str. 301-302.

³ Izvještaj Operativnog Štaba grupe bataljona od 20. aprila 1944. (Zbornik IV, knj. 24, dok. 99, str. 323-324).

⁴ U to vrijeme Štab 11. divizije je imao ovakav sastav: Miloš Šiljegović komandant, Blažo Đuričić politički komesar, Đurin Predojević zamjenik komandanta i Mirko Pekić načelnik štaba.

⁵ Zbornik IV, knj. 25, dok. 48, str. 180; dok 87, str. 294-299.

⁶ Od jednog dijela partijsko-političkih radnika, pretežno omladinskih rukovodilaca, formirana je kulturno-umjetnička ekipa kao privremena jedinica, koja je davala priredbe za narod i za jedinice. Komandir ekipe bio

uvjerenje da će se u bliskoj budućnosti vratiti u istočnu Bosnu. Štabovi brigade i odreda su zato svoje jedinice držali bliže komunikaciji Brod-Doboj, kako bi u pogodnom momentu mogle, iz jednog pokreta, prijeći preko rijeke Bosne i naći se na Trebavi. Zbog toga su preko rijeke Bosne često slate patrole za izviđanje. Patrola koja se 12. maja vratila iz istočne Bosne donijela je vijest da se na terenu Majevice i Posavine nalazi 17. majevička brigada sa Štabom 38. divizije, pa je Štab 18. brigade (iako vijest nije bila tačna jer je 17. brigada stigla na Majevicu 15. maja) počeo vršiti pripreme za pokret svojih jedinica na desnu stranu rijeke Bosne. Uputio je patrolu sa porukom pozadinskim radnicima na Vučjaku da ispitaju gazove i prikupe čamce za prelaz preko rijeke Bosne.

Nastojeći da jedinice odreda i brigade drži što bliže rijeci Bosni, Štab 18. brigade je 12. maja predložio Štabu 11. divizije da jedinice Posavsko-trebavskog odreda postavi tako da jedan bataljon bude u Ljeskovim Vodama, drugi u Glogovcu, a treći da zatvori pravac od Dervente, jer takav raspored bi bolje odgovarao pripremama za prelazak u istočnu Bosnu. Štab 11. divizije je 15. maja 1944. naredio Štabu 12. krajiške brigade da jedan svoj bataljon drži na tromedi, kako bi održavao stalan kontakt sa jedinicama Posavsko-trebavskog odreda u Glogovcu, a kada odred krene u istočnu Bosnu, krajiški bataljon bi se odmah uputio u Glogovac i preuzeo njegove položaje.

Partijsko-politički radnici modričkog sreza, na čelu sa Borikom Stančićem, ostali su na Vučjaku i nastavili svoju političku aktivnost u mnogo težim uslovima. Na Vučjaku su se održavali uz pomoć članova KPJ i SKOJ-a i ostalih pristalica NOP-a na terenu. Uz njih je bila grupa kurira, naoružanih automatskim oružjem, koji su najčešće izvršavali bezbjednosne i obavještajne zadatke. Tako je skoro redovno cirkulisala kurirska veza između srednje i istočne Bosne u periodu od aprila do juna 1944. godine.⁷

je Salih Žilić, a politički komesar Teufik Imamović. Jedan dio omladinskih rukovodilaca raspoređen je na dužnosti u 18. brigadi i Posavsko-trebavskom odredu. Tako je Fuad Suljić postao komesar čete, Mira Bilbija omladinski rukovodilac u 4. bataljonu 18. brigade, a Ruža Spasojević komesar bolnice 18. brigade.

⁷ Hakija Muradbegović, v.d. str. 173-177.

Shodno naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ da sve jedinice pojačaju dejstva na komunikacije poslije njemačkog desanta na Drvar, Štab 11. divizije naredio je 5. kozarskoj, 18. hrvatskoj brigadi i Posavsko-trebavskom odredu da napadnu na željezničku prugu Doboje-Derventa na dijelu Kladarima-Johovac. U toku noći 29/30. maja Peta kozarska je napala neprijateljska uporišta u Foči i Johovcu i postavila mine na željezničku prugu. Uništena je lokomotiva i nekoliko vagona, ubijeno 8 legionara i 5 Nijemaca, a zaplijenjeno je 15 kg soli.

Prvi bataljon Posavsko-trebavskog odreda i 1. bataljon 18. hrvatske brigade pod komandom zamjenika komandanta 18. hrvatske brigade, kapetana Veljka Jankovića, napali su neprijateljsko uporište u Kladarima. Napad nije uspio, jer je neprijatelj na vrijeme otkrio pokrete jedinica, a i zbog toga što bataljoni nisu jednovremeno izvršili napad. Borba je trajala do 3,30 časova 30. maja, kada su jedinice odreda i brigade odstupile. U to vrijeme su pristigle čete domobranske 3. bojne 4. lovačke pukovnije iz Doboja i preduzele protivnapad pravcem k.320-329-283 - Omanjska-Jabučić-Ostružnja glava, gađajući minobacačkom vatrom jedinice odreda i brigade. Iz Posavsko-trebavskog odreda i 18. hrvatske brigade poginula su dva borca, a 15 ranjeno, među njima i kapetan Veljko Janković.⁸

Istog dana, 30. maja, Štab 11. divizije uputio je obavještenje potčinjenim jedinicama, među kojima i Operativnom štabu 18. hrvatske brigade i Posavsko-trebavskog odreda, (što znači da je tog dana još postojao njihov zajednički štab i da nije došlo do spajanja jedinica) da su jače neprijateljske snage krenule u napad širokim frontom od Banja Luke prema Tesliću. Naređeno im je da brane položaje na liniji Stanari-Osredak i da održavaju vezu sa jedinicama 5. kozarske brigade koje su se nalazile na liniji Klupe-Pribinić-Čečava. U slučaju da ne održe pomenute položaje preporučivalo se da pokušaju proboj u istočnu Bosnu, a ukoliko u tome ne uspeju da krenu na zapad, pravcem Čavka-Čečava.

⁸ Izvještaj Operativnog štaba 18. hrvatske brigade i Posavsko-trebavskog odreda od 30. V. 1944. (Zbornik IV, knj. 25, dok 155, str. 551) i bojna relacija 2. zbornog područja za maj 1944. (dok. 218, str. 801).

Između 3. i 6. juna, na osnovu odluke Okružnog komiteta KPJ i Štaba 11. divizije, većina ljudstva iz Posavsko-trebavskog odreda prešla je u 18. hrvatsku brigadu. Od njih su formirana dva nova, kompletna bataljona (2. i 4.) i popunjeni 1. i 3. bataljon. Oko 70-80 boraca je ostalo u odred u popune novim borcima. Dotadašnji komandant Posavsko-trebavskog odreda, kapetan Nikola Simić postavljen je za načelnika štaba 18. hrvatske brigade, a politički komesar Panto Nikolić prešao je na rad u partijsko-politički aktiv pri Okružnom komitetu KPJ za Posavinu i Trebavu, čije je sjedište bilo u Kulašima. Zamjenik komandanta odreda Mato Belić postao je komandant bataljona u 18. brigadi, Ibro Dogladović obavještajni oficir, a Bešlaga Korajkić referent saniteta 18. hrvatske brigade.

Za novog komandanta Posavsko-trebavskog odreda postavljen je Pero Bosić, a za novog političkog komesara Meh-medalija Tufekčić. Intendant odreda postao je Alija Repčić, a referent saniteta Selena Stojčević. Zamjenici komandanta i političkog komesara nisu imenovani. U odred u formirane dvije čete, svaka sa po 30-35 boraca. Komandiri tih četa u početku su bili Nedo Pisarević i Pavle Mihaljčić, politički komesari Fehim Halilović i Ekrem Taslidžić, zamjenici političkih komesara Kadro Ramić i Milan Kajganić, a zamjenici komandira Halil Majstorović i Cviko Bosić.

Za vrijeme boravka u centralnoj Bosni jedinice odreda su koristile svaki slobodan dan za rad na vojnostručnoj i političkoj nastavi. Odvijao se, takođe, intenzivan rad partijskih organizacija jer je odred trebalo osposobiti da posluži kao čvrsto jezgro, koje će po dolasku na svoj teren moći u sebe uključiti veći broj novih boraca.

Ujutro 8. juna neprijatelj je preduzeo napad na slobodnu teritoriju iz više pravaca. Štab 11. divizije je raspolagao podacima o pripremama neprijatelja za napad, pa je o tome unaprijed obavijestio svoje jedinice. Iz Teslića su nastupali dijelovi 6. lovačke pukovnije pravcem Ukrynjica-Čečava, iz Dervente tri bataljona 4. lovačke pukovnije, a pravcem Osinja-Pojezna jedan bataljon 4. posadnog zdruga i Nijemci. Osamnaesta hrvatska brigada je dobila zadatak da napadne

neprijatelja na Sokolini i Krnjinom brdu (k.432). Treći bataljon 5. kozarske brigade trebalo je da napadne neprijatelja utvrđenog u školu u Ukrnjici. Bataljoni nisu mogli biti na vrijeme obaviješteni o početku napada zbog udaljenosti tako da nisu jednovremeno napali neprijatelja. Jedino je 2. bataljon 18. brigade uspio da izvrši napad u određeno vrijeme. Četvrti i Prvi su napali sa zakašnjenjem, ali im je ipak uspelo da protjeraju neprijatelja sa Krnjina brda i Sokoline u pravcu Teslića. U toj borbi bataljoni su imali pet ranjenih boraca, od kojih dvojicu težih.⁹ Devetog juna neprijatelj je povukao svoje jedinice u Jelah i Teslić, pa su jedinice 18. brigade raspoređene na liniji Stanari-Vitkovci.

Polovinom juna saveznički avioni počeli su dopremati jedinicama 11. divizije naoružanje, municiju i opremu. Padobranima je spuštana oprema, najčešće na prostoriji Kulaši-Stanari-Osredci. Posavsko-trebavski odred je bio zadužen za obezbjeđenje mjesta spuštanja opreme i za njeno skupljanje. Pored ovog zadatka odred je obezbjeđivao i rad pozadinskih ustanova u rejonu smještaja i ambulantu 18. hrvatske brigade.

Kod sela Pojezne 20. juna se srušio jedan saveznički bombarder. Iz oštećenog aviona iskočilo je pet članova posade, koje su prihvatili borci 1. bataljona 5. kozarske brigade.

Sedamnaestog juna jedinice 18. hrvatske brigade (2. i 3. bataljona) napale su neprijateljska uporišta u Foči i Johovcu, a 5. kozarska brigada na sektoru Počivaljka-Brijest. Neprijatelj je u Foči bio brzo razbijen, ali je sve svoje snage prikupio u Johovcu, koje je rasporedio u zgrade građene od tvrdog materijala.

Na neprijateljsko uporište u Foči napadali su 1. bataljon, dvije čete 3. bataljona i jedna četa 4. bataljona 18. brigade. U opštoj rezervi nalazile su se dvije čete 4. bataljona. Napad na Foču počeo je u 23,45, petnaest minuta ranije nego što je predviđeno, pošto je neprijatelj otkrio nastupanje partizanskih jedinica. Ranije dobijeni podaci govorili su da se u Foči nalazi jača domobranska jedinica, ali se u toku

⁹ Izveštaj Štaba 18. hrvatske brigade od 9. juna 1944. (Zbornik IV, knj. 26. dok. 40. str. 173-174 i Arhiv VII, fond, NOP-a k. 866 f. 3, reg. br. 38 i 40).

napada saznalo da se tu nalazi samo manja posada seoske domobranske milicije. Zbog toga je štab 18. brigade promijenio svoju raniju odluku i odlučio da sa 1. i 3. bataljonom napadne na Johovac, a čete 4. bataljona zadrži u rezervi. Bataljoni su napali neprijateljsko uporište u Johovcu tek u 1 sat, 20. juna, pošto su morali prijeći za 1 sat razdaljinu između Foče i Johovca. Neprijatelj je zaposjeo zidane zgrade, osposobio ih za odbranu i organizovao precizan sistem vatre. Napad je trajao do 3,30 časova, kada je po naredjenju Štaba brigade obustavljen da bi se izbjegle uzaludne žrtve. Poginulo je 6 boraca, a 22 su ranjena. Tri borca su nestala u povlačenju, pa su neki od njih i zarobljeni.¹⁰

Radi rasterećenja pritiska neprijatelja na 10. i 1. proletersku diviziju, Štab 5. korpusa naredio je Štabu 11. divizije da pojača pritisak na neprijateljska uporišta na komunikaciji Brod-Doboj. U vezi s tim Štab 11. divizije naredio je 5. 14. i 18. brigadi i Posavsko-trebavskom odreda da 27. juna izvrše napad na Derventu i okolna uporišta.¹¹

Jedinice 5. brigade upale su u Derventu i zauzele sve objekte, izuzev zgrade gimnazije, u kojoj se neprijatelj utvrdio. Osamnaesta brigada je prethodno napala ustaše u Plehanu, pa su se ovi povukli u Derventu. Napad 18. brigade na grad sa jugoistočne strane je izostao, jer je brigada, polazeći na dug zaobilazni put preko terena između neprijateljskih uporišta, izgubila mnogo vremena. Kada je stigla do Arabića, odakle je trebalo da izvrši napad, krenula je nazad usiljenim maršem pošto nije čula borbu u gradu i nije uspostavila radio-vezu. Ujutro je do opkoljenih neprijateljskih jedinica u Derventi prodrla oklopnim vozom jedna bojna 4. pukovnije a jedinice 5. brigade su se morale povući iz grada, pošto su evakuisale veliki plijen.¹²

¹⁰ Izvještaj Štaba 18. hrvatske brigade od 18. juna (Zbornik IV, knj. 26. dok. 78. str. 298; Arhiv VII, fond NOP-a k. 866, f. 3, reg. br. 45.).

¹¹ Tog dana formacija od oko 120 savezničkih aviona bombardovala je Slavonski Brod, a samo sat i po kasnije nova formacija od oko 60 aviona Slavonski i Bosanski Brod.

¹² Naredenje Štaba 11. divizije od kraja juna 1944. (Zbornik IV, knj. 26, dok 94, str. 344-352; izvještaj Štaba divizije o napadu na Derventu (dok. 102. str. 377-379) izvještaj Štaba 5. kozarske brigade od 30. VI. 1944. (dok. 114, str. 416-419); izvještaji Operativnog odjela MJNORS-a od 28. i 30-VI 1944. (dok. 150, str., 558-581; dok. 151, str. 562 i dok 153. str. 566-576).

U okviru napada na neprijateljski garnizon u Derventi, Posavsko-trebavski odred je dobio zadatak da napadne neprijateljsku posadu u selu Ljupljanici, gdje se po prikupljenim podacima nalazilo 120 ustaša i da spriječi prodor neprijatelja ka Derventi iz pravca Doboja. Noć je bila bez mjesečine i čete odreda su se u najvećoj tišini privlačile neprijateljskim položajima. Kada su krenule u juriš, uvidjeli su da je neprijateljska posada napustila uporište. Poslije napada na Derventu odred se vratio u Kulaše.

Štab 11. divizije naredio je 8. jula 5. 12. i 14. brigadi da svaka, sa po dva bataljona napadnu Teslić, a 18. hrvatskoj brigadi da sa svoja tri bataljona zatvori pravce koji iz Žepča i Maglaja vode ka Tešnju i Tesliću, a da jedan bataljon postavi zapadno od Tešnja na putu koji vodi za selo Džemilić.¹³ Poslije žestokih borbi Teslić je oslobođen 10. jula. Dvanaestog jula neprijatelj je iz Maglaja i Žepča preko Novog Šehera izvršio napad prema Crnom Vrh, ali je bio odbijen. Noću 22/23. jula 2. bataljon 18. hrvatske brigade je služeći se varkom, a uz pomoć saradnika NOP-a iz grada, obmanuo je neprijatelja i oslobodio Tešanj. Tom prilikom je ubijeno 20 Nijemaca, a predalo se oko 300 domobrana. Zaplijenjeno je 5 mitraljeza, 1 minobacač, 10 puškomitraljeza, 5 automata, 250 pušaka i oko 100.000 metaka.¹⁴

POVRATAK U ISTOČNU BOSNU

Naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ od 18. jula 1944. godine, 11. divizija je stavljena pod komandu Štaba 3. korpusa, pa je prišla pripremi svojih jedinica za pokret u istočnu Bosnu. Određene su prostorije za prikupljanje jedinica. Za 5. kozarsku brigadu određena je prostorija Jelah-Mrkotići-Priljuzići; za 12. krajišku brigadu Teslić-Vručica, a za 18. hrvatsku brigadu i Posavsko-trebavski odred-rejon Novi Šeher-Dubrava. Četrnaesta srednjobosanska brigada ostala

¹³ Zbornik IV, knj. 27, dok. 26, str. 131-133.

¹⁴ Izvještaj Štaba 11. divizije od 8. VII. 1944. (Zbornik IV, knj. 27, dok. 26, str. 133) i izvještaj Štaba 18. hrvatske brigade za juli 1944. (knj. 27, dok. 147, str. 591-595).

je u centralnoj Bosni, a kasnije je ušla u sastav novoformirane 53. srednjobosanske divizije. Trebalo je da jedinice pripreme hranu za tri dana marša, i da svaki bataljon bude snabdjeven sa najmanje 10.000 metaka, a minobacači sa po 40 mina. Svu opremu je trebalo transportovati konjima.¹⁵

U istočnu Bosnu su jednovremeno trebale da pređu 6. lička i 11. divizija na odsjeku Topčić Polje - Begov Han. Na drugoj obali rijeke Bosne čekale su jedinice 16. vojvođanske divizije koje su imale zadatak da ih prihvate.

Zapovijesću Štaba 11. divizije 5, 12, 18. brigada i Posavsko-trebavski odred trebalo je da krenu 27. jula u 18 časova na prostoriju Borice-Toletinac-Ponjevići-Premet. Zapovijest je stigla kasno u Štab 18. brigade, pa zbog udaljenosti 1. i 3. bataljona marš nije mogao početi prije 28. jula u 18 časova. U marševskom poretku na čelu je, kao prethodnica divizije, išla 5. kozarska brigada, zatim Štab 11. divizije, pa 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred sa partijskim radnicima i delegatima II kongresa USAOJ-a iz istočne Bosne, a u zaštitnici - 12. krajiška brigada, Osamnaesta hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred koji su krenuli iz sela Žarkovina u selo Ruževići. Do sela Rankoviča Posavsko-trebavski odred kretao se iza 18. hrvatske brigade, a tu se između njega i brigade uklopio divizijski artiljerijski divizion i divizijska intendantura. U selu Rankovići u kolonu odreda ušli su delegati sa II kongresa USAOJ-a i partijski radnici iz istočne Bosne. Znaci raspoznavanja su bili »Franjo - Rade«.¹⁶

Po dolasku u Mladikovinu 12. krajiška brigada je dobila naređenje da do 29. jula u 3 časa izvrši pokret pravcem Blatnica-Toletinac-Vidovići-Bukovi doli-Kozila-k.784-Balačić-Željezno Polje-Zobova ravan i da tu stigne u 18 časova. U 22 časova trebalo je da izvrši prijelaz preko rijeke Bosne, izbije na Kovaniće i Pleterak i uhvati vezu sa jedinicama 16. divizije koje su se trebale naći u rejonu sela Šagovića. Sa 12.

¹⁵ Naređenje Štaba 11. divizije od 22. VII. 1944. (Zbornik IV. knj. 27, dok. 97, str. 394-396).

¹⁶ Naređenje Štaba 11. divizije od 27. VII. 1944. (Zbornik IV, knj. 27, dok. 121, str. 491—492).

brigadom u istom pravcu krenuli su Štab 11. divizije, 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred.

Peta kozarska brigada trebalo je da prijeđe rijeku Bosnu na gazovima kod Begovog Hana.¹⁷

Jedinice 11. divizije pokušale su da prijeđu rijeku Bosnu između Topčić Polja i Begovog Hana u noći 29/30. jula, na mjestima prelaza gdje je prethodne noći prešla 6. divizija, ali u tome nisu uspjele jer su jedna i druga obala rijeke kao i željeznička pruga i cesta bile zaposjednute jakim neprijateljskim snagama, čiju su glavninu sačinjavali bataljoni 13. puka 7. SS divizije Princ Eugen. Pokušaj prelaska je ponovljen i sljedeće noći između 30. i 31. jula.

U svitanje 31. jula, poslije neuspjelog pokušaja prelaza rijeke, jedinice 11. divizije našle su se na padinama planine Mahnjače, više Begovog Hana i Topčić Polja. Štab divizije je odustao od daljih pokušaja prijelaza na tom sektoru i oko 2 časa poslije pola noći naredio jedinicama da se prikupe da bi krenule na novu prostoriju. Odred je dobio zadatak da zaposjedne jednu isturenu kamenitu kosu koja je s jedne strane bila nepristupačna. U provaliji se vidjelo selo, cesta i željeznička pruga. Borci su bili vrlo umorni pa su jedinice koristile predah da se malo odmore do novog pokreta.

Kako je neprijatelj pratio radio-saobraćaj između Štaba 3. korpusa i Štaba 11. divizije, brzo je saznao za sadržaj poruke, pa je mogao efikasno djelovati i odmah uputiti svoje snage da prepriječe put nastupanju jedinica 11. divizije. Neprijatelj je znao da pred sobom ima 11. diviziju koja je morala forsirati rijeku Bosnu između Begovog Hana i Topčić Polja, gdje se mjesta prelaza (gazova) nalaze na bliskom odstojanju, pa je na tom rejonu skoncentrisao jake snage, zaposjeo željezničku prugu i cestu, i prirodne objekte koji ih nadvišavaju. Pored gazova su krstarili tenkovi. Kada je procjenio i izvidio gdje se nalaze jedinice pod komandom 11. divizije, ujutro 31. jula počeo je nastupanje sa fronta i na krilima uputivši i jednu svoju jedinicu u pozadinu jedinica 11. divizije. Jedna obuhvatna kolona se kretala iz sela Sta-

¹⁷ Naredenje Štaba 11. divizije od 28. jula 1944. (Zbornik IV, knj. 27. dok. 127, str. 502-504).

rine, a druga iz sela Bistrice. Kolona koja je trebala u pozadini presjeći odstupninu brigadama 11. divizije hitala je ka dominantnom visu Jelike (k.1332). Neprijatelj je imao namjeru da opkoli jedinice 11. divizije, sabije ih na što uži prostor, razbije i natjera da se probiju u pravcu Žepča, što bi za njih bilo najnepovoljnije. Borbu su primile 5. i 18. brigada na kosama oko Paložnice. Štab divizije je odlučio da jedinice izvuče prema zapadu, a 2. bataljon 12. brigade dobio je zadatak da zaposjedne vis Jelike, kuda su se trebale povući sve jedinice. Kada su stigli pred Jelike, borci 2. bataljona primijetili su Nijemce koji su sa druge strane prilazili visu. Razvila se borba u susretu u koju je ubačen 1. bataljon 5. brigade, a zatim i ostali njeni bataljoni. Vis Jelike je nekoliko puta prelazio iz ruke u ruku.

Posavsko-trebavski odred je držao sa jednom četom iz 18. brigade, koja mu je upućena na pojačanje, položaje na središtu rasporeda jedinica. Oni su primijetili izduženu njemačku kolonu koja je ulazila u selo¹⁸. Štab odreda je odmah poslao kurira Nikolu Bosića sa izvještajem da Nijemci nastupaju prema visu Jelike.

Borba je trajala od 8 do 13 časova, kada su se i posljednji dijelovi 11. divizije izvukli ka Kozilima, Bjelobučju i Jezerima. Da bi izbjegle razbijanje i probile se iz obruča, jedinice 11. divizije imale su velike gubitke. Samo 5. kozarska brigada imala je 20 poginulih, 81 ranjenog i 49 nestalih.¹⁹ U jurišu na Jelike poginuo je i komandant 5. kozarske brigade, proslavljeni junak sa Kozare - Rade Kondić.²⁰

Od 1. do 5. avgusta jedinice 11. divizije su se nalazile na liniji Bjelobučje-Jezera-Panići. Sređivale su i analizirale nedostatke iz proteklog marša i borbi. Štabovi brigada su dostavili izvještaje Štabu divizije, a ovaj je depešom objasnio

¹⁸ Nijemci su u selu zatekli jednu patrolu odreda i pobili je. (Tu je poginuo omladinac Pačuković iz Modrice).

¹⁹ Izvještaj Štaba 12. krajiške brigade od 2. 8. 1944. (Zbornik IV, knj. 28, dok. 8, str. 44—16) i izvještaj Štaba 5. kozarske brigade od 5. 8. 1944. (dok. 25, str. 144-145); Lj. Borojević, D. Samardžija i R. Bašić Peta kozarska brigada NOV brigada, Vojnoizdavački zavod Beograd, 1972. str. 198-199.

²⁰ Poginulog Kondića privremeno je zamijenio Lazo Radaković. Kada je 5. Kozarska brigada došla u istočnu Bosnu za njenog komandanta je ponovo postavljen Kozarčanin i to Dušan Egić dotadašnji komandant 17. majevačke brigade.

svoje postupke Štabu 3. korpusa i najavio da ispituje mogućnost prebacivanja u istočnu Bosnu preko Trebave.²¹

Petog avgusta sa pomenute prostorije krenule su jedinice 11. divizije prema novom mjestu prebacivanja. Štab divizije je izdavao samo dnevne zapovijesti i obustavio je radio-saobraćaj sa Štabom 3. korpusa, kako bi sačuvao tajnost marša. Marševalo se bataljonskim kolonama, zaobilaznim putevima. Jedinice su isturale jača obezbjeđenja, a zastajalo se i odmaralo u šumama. Borcima je rečeno da idu, u veliku akciju na četnike u srednjoj Bosni. Prvog dana marša 18. brigada i Posavsko-trebavski odred krenuli su iz Buletića preko Miljkovca-Rovova-Oštre glavice i Brđana i stigli u Osredke. Peta brigada je stigla u Kulaše, a Dvanaesta u selo Ljeb.

Slijedećeg dana sve jedinice su dobile naređenje da u noći između 6. i 7. avgusta nastave pokret i to: 18. brigada i Posavsko-trebavski odred u Crnču, 5. brigada preko Krnjina u Pojeznu, a 12. brigada u Jelansku. U šumama i skrovitim mjestima trebalo je predaniti, skuhati hranu i obezbijediti jedan rezervni obrok u mesu.²²

Nastavljajući pokret prema istočnoj Bosni jedinice 11. divizije su u noći između 7. i 8. avgusta u tri kolone prešle cestu i željezničku prugu Doboj-Derventa. Kada je kolona 18. brigade i odreda prelazila preko pruge naišao je oklopni voz i otvorio vatru na kolonu u kojoj je ranjeno nekoliko boraca. U svitanje 8. avgusta jedinice su izbile na rijeku Bosnu, na gazove između sela Kožuha i Koprivne. Pošto su razbile izenađene četnike, jedinice 11. divizije su ostale na Trebavi da se odmore i nahrane. Posavsko-trebavski odred je zaposjeo kose prema Modriči.

Štab 11. divizije javio je 8. avgusta Štabu 3. korpusa da su njegove jedinice stigle na Trebavu i da 9. avgusta kreću na sektor Špionica-Srebrenik-Rapatnica. Slijedećeg dana kolona divizije je krenula pravcem Duge Njive-Pavlovići-Doborovci i dalje preko ceste Srnice-Gračanica. U prethodnici je bila 5. brigada koja je trebalo da isturi bočna

²¹ Izvod iz knjige depeše Štaba 3. korpusa primljenih od Štaba 11. divizije tokom avgusta 1944. (Zbornik IV, knj. 28, dok 128, str. 525-529).

²² Zbornik IV, knj. 28, dok. 22, str. 118-119.

A J¹ obezbeđenja, iza nje je išla 12. brigada, pa Posavsko-trebavski odred sa pozadinskim radnicima, a u zaštitnici 18. brigada.²³ Krajiške brigade su prešle komunikaciju bez borbe i povukle bočna obezbeđenja. Neznajući za tu okolnost, Štab 18. brigade nije uputio svoje bočno obezbeđenje. Iznenada, dok su se nalazili u blizini komunikacije, na odred i 18. brigadu je otvorena jaka vatra sa visa Monj koji dominira terenom i komunikacijom. Zahvaljujući snalažljivosti komandanta i komesara odreda koji su poznavali teren, odred se brzo snašao, razbio ustaše koji su se pojavili na pravcu nastupanja kod sela Dobrovaca, prešao komunikaciju i uputio se u pravcu Sladna.

Nijemci koji su pratili pokret 11. divizije, iznenadno su se pojavili iz pravca Gračanice, zaposjeli dominantni vis Monj, i počeli tući jedinice 18. brigade koje su se kretale preko otkrivenog terena. Komandant 18. hrvatske brigade, u nastojanju da spriječi opkoljavanje i razbijanje svojih jedinica, uputio je u pravcu neprijatelja otkrivenim terenom uz kosu jednu četvu 4. bataljona i udarnu grupu 2. bataljona, koja je brojala 38 boraca i rukovodilaca. Svi su bili članovi KPJ i SKOJ-a. Grupa je bila naoružana sa 7 puškomitraljeza, 8 automata, puškama i bombama. Od rukovodilaca u grupi su bili zamjenik komandanta 2. bataljona, dvojica komesara četa, dvojica zamjenika komesara četa i rukovodilac SKOJ-a u bataljonu. Poslije teške i neravnopravne borbe četa 4. bataljona se vratila u sastav brigade, a udarna grupa je razbijena.²⁴ Ostale jedinice brigade su prešle komunikaciju Srnice-Gračanica i predveče 10. avgusta stigle u selo Cage i Smoluću.²⁵

U noći između 10. i 11. avgusta 11. divizije je idući u susret jedinicama 3. korpusa, prešla cestu i željezničku pru-

²³ Zapovijest Štaba 11. divizije do 8. VIII 1944. (Zbornik IV, knj. 28. dok. 39. str. 199-201).

²⁴ Izvještaj štaba 18. hrvatske brigade štabu 11. divizije 13. avgusta 1944. godine (Zbornik IV. knj. 28, dok. 55, str. 266-267).

²⁵ U Smoličkoj se tada nalazio Tuzlanski NOP odred, koji je vešto manevrišući održavao vezu sa aktivistima NOP-a, prikupljao obaveštenja o neprijateljskim jedinicama i prihvatao dezertere iz 13. SS divizije. Komandant odreda je bio Boško Popović Popac. U Smolučkoj su ostali Muhamed Kešetović i Ljubica Miljuš koji su dobili zadatak da obnove omladinsku organizaciju koja je razbijena za vrijeme četvoromjesečne esesovačko-četničke vladavine u tom kraju.

gu Tuzla-Doboj i rijeku Spreču na dijelu između Dobošnice i Puračića. Po prelasku rijeke 18. brigada i Posavsko-trebavski odred smjestili su se u selu Capardi kod Puračića. Pred polazak na marš, da bi se izbjeglo otkrivanje pravca pokreta puštena je vijest da se ide na Majevicu. U toku marša jedinice nisu naišle na jače neprijateljske snage. Imale su samo manje čarke sa zelenokadrovskim i četničkim grupama.

Slijedeće noći 11. divizija se uputila ka prostoriji Banovići-Repnik, odakle je trebala prijeći komunikaciju Tuzla-Kladanj i na Birču se spojiti sa ostalim snagama 3. korpusa. Osamnaesta hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred krenuli su, 11. avgusta u 24 časa, preko Prokosovića, Hurića i Mehića i stigle u Repnik. Peta i 12. brigada su, takođe, stigle na prve kose Konjuha i zauzele položaje. Jedinice su bile premorene, a hrane nije bilo u ovom opustošenom kraju.

Neprijatelj je znao da će jedinice 11. divizije pokušati da se prebace preko ceste Tuzla-Kladanj i zato je sa ostalih sektora doveo svoja 4 bataljona i počeo nastupanje sa ceste Živinice-Kladanj prema obroncima Konjuha, uz jaku artiljerijsku podršku. Jedinice 18. hrvatske brigade su napadnute čim su stigle na prostoriju Repnik-Omazići. Posavsko-trebavski odred je po dolasku u selo Hrvate morao uz borbu, noseći teške ranjenike, savlađivati uspone ka vrhovima Konjuha. Trinaestog avgusta neprijateljska kolona od 600 do 700 vojnika koja je nastupala pravcem Mušići-Vidova glava-Litva uspjela je da izađe na Brezovu glavu, na Konjuh planini. Artiljerija je tukla jače nego prethodnog dana pa su se granate svuda rasprskavale po šumi.²⁶

Posavsko-trebavski odred je, zajedno sa 18. hrvatskom brigadom, vodio stalne borbe sa esesovcima koji su nastupali prema Konjuhu. Odred se morao povući u šume Konjuha, koji je bio nenaseljen i bezvodan, te se nametnuo problem ishrane boraca. Jedanput dnevno borci su dobijali porciju vruće vode u kojoj je bilo nekoliko grudvica brašna. Prišlo se i klanju konja iz komore, pa su neki borci oboljeli od dizenterije, a jedan je i umro (Cvijetin Stanković

26 Zbornik IV, knj. 28, dok. 55. str 268.

iz G. Slatine). Dvije desetine na čelu sa intendantima bataljona 18. brigade, koje su pošle u nabavku hrane, nisu se vratile. Odjeća i obuća boraca su bile dotrajale zbog pokreta koji su bili skoro svakodnevni i veoma iscrpljujući u zadnjih mjesec dana, pa je Štab 11. divizije depešom tražio od Štaba 3. korpusa da, avionskom pošiljkom, dostavi diviziji najmanje 500 pari cipela i 1000 odijela. Štab 3. korpusa je odgovorio da ih odjeća i obuća čekaju u Šekovićima. Ta vijest djelovala je ohrabrujuće na borce brigade i odreda da se samo o tome govorilo i sa nestrpljenjem čekao pokret u pravcu Šekovića.²⁷

Sutradan su sve tri brigade izvršile protivnapad na neprijatelja, na liniji Tulovići-Podgorje-Hrvati, pa se neprijatelj privremeno povukao prema Živinicama.²⁸

Šestaestog avgusta neprijatelj je još jačim snagama istovremeno napao jedinice 11. divizije na Konjuhu i jedinice 38. i 27. divizije na Birču, da bi spriječio njihovo spajanje i eventualno prebacivanje u Srbiju (u depešama izmijenjenim između Vrhovnog štaba i Štaba 3. korpusa govorilo se o tom pokretu). Napadom neprijatelja obuhvaćen je čitav sektor između komunikacija Tuzla-Zvornik-Srebrenica-Vlase-nica i komunikacije Tuzla-Kladanj. Od komunikacije Živinice-Kladanj prema Konjuhu nastupale su jake neprijateljske jedinice, podržane snažnom artiljerijskom vatrom, sa ciljem da se jedinicama 11. divizije spriječi spajanje sa jedinicama 38. divizije i da se odbace u puste krajeve prema rijekama Krivaji i Bosni. Sa ceste Živinice-Kladanj jedan bataljon 13. SS divizije je krenuo prema Šekovićima, prema bataljonima 17. majevičke brigade koja je imala zadatak da prihvati jedinice 11. divizije. Jedna jača neprijateljska jedinica krenula je iz Han-Pijeska preko Milan-planine u susret drugoj neprijateljskoj jedinici koja se kretala iz Kladnja sa ciljem da

²⁷ Odjeća i obuća i izvjesna količina namirnica namijenjena 18. brigadi i Posavsko-trebavskom odredu bila je u Šekovićima, ali su je esesovci zajedno sa četnicima polovinom avgusta, pretresajući teren i paleći sve zgrade, pronašli i opljačkali.

²⁸ Izvještaj Štaba 18. hrvatske brigade od 13. VIII 1944. (Zbornik IV. knj. 28. dok. 55, str. 266-267) i izvještaj Štaba 11. divizije od 13. VIII 1944 (dok. 51. str. 256-258).

naprave zaprečnu liniju na Milan-planini između jedinica 3. korpusa i jedinica 11. divizije.²⁹

Žestoke borbe vođene su 16, 17. i 18. avgusta. Na pravcu prema 11. diviziji neprijatelj je upao u Repnik i Podgorje, a 17. avgusta je prodro iz Banovića u Ribnicu u dolini Krivaje. Sav narod iz sela ispod Konjuha je izbjegao.

Osamnaesta hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred pokušali su da, kao samostalne kolone, odvojeno od ostalih jedinica 11. divizije, pređu cestu Živinice-Kladanj između Vranojevića i mosta kod Podgajeva 16. i 17. avgusta, ali u tome nisu uspjeli.

Pošto su se odlijepile od neprijatelja, jedinice 11. divizije prešle su 20. avgusta na lijevu obalu Krivaje. Slijedećih dana nastavile su pokret pravcem Vijaka-Očevje-Dragoradi-Medojevići i 23. avgusta stigli u Drapniće. Odavde su 24. avgusta izbile na Milan-planinu na liniji Žeravice-Ponijerka, gdje im je Štab 3. korpusa naredio da dođu u Birač.³⁰

Naređenjem Štaba 3. korpusa od 25. avgusta, 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred vratili su se u sastav svoje matične 38. divizije od koje su bili odvojeni četiri i po mjeseca.³¹ U sastavu 38. divizije nalazila se i 17. majevička brigada. Osamnaesta brigada je zatim upućena na Borogovo i Papraču, a Posavsko-trebavski odred je stigao u zaselak Bečanoviće, gdje mu je povjereno obezbjeđenje divizijske bolnice. Zadnjih dana avgusta neprijatelj je pokušao da ovlada zaprečnom linijom Vis-Osmaci-Šarci da bi zapriječio jedinicama 3. korpusa put ka Majevidici, jer je smatrao da će one pokušati da prodru tim putem. Sedamnaesta i 18. brigada preduzele su 30. avgusta protivnapad i protjerale neprijatelja preko rijeke Spreče.³²

Kada su se susreli borci 17. majevičke i 18. hrvatske i Posavsko-trebavskog odreda, mogla se uočiti razlika u

²⁹ Izvještaj štaba 3. korpusa od 29. IX 1944. (Zbornik IV. knj. 29. dok. 128. str. 514-520).

³⁰ Izvod iz knjige depeša 3. korpusa za avgust 1944. (Zbornik IV knj. 28. dok. 128, str. 525-529) i izvještaj štaba 3. korpusa od 29. IX 1944. (knj. 29, dok. 128, str. 514-520).

³¹ Zbornik IV, knj. 28, dok. 87, str. 376.

³² Izvještaj Štaba 38. divizije od 30. VIII 1944. (Zbornik IV. knj. 28. dok. 113, str. 448-449).

obučii, odjeći i naoružanju. Dok su borci 17. majevičke brigade bili obučeni u engleske uniforme i imali englesko naoružanje, borci 18. brigade i odreda nosili su različite uniforme, od njemačkih bluza do civilne odjeće, i imali oružje koje su zaplijenili od domobrana i Nijemaca.

Obezbjeđujući divizijsku bolnicu u Bečanovićima, borci Posavsko-trebavskog odreda su prvi put imali priliku da upoznaju Šekoviće i Šekovljane i svu ljubav i žrtve koje je narod tog kraja dao kao svoj doprinos narodnooslobodilačkoj borbi. Neprijatelj je popalio sve kuće, staje i kolibe na čitavom prostoru od ceste Tuzla-Kladanj do ceste Zvornik-Srebrenica. Iz zgarišta su virile samo peći sa čunkovima, koje su jedino odoljele vatri. Za ishranu se koristio još neuzreli ječam koji su žene žnjele i tucale u drvenim sudovima. Iz krompirišta se vadio nedozreli krompir i stavljao u porcije bez vode da se skuha u svojoj pari, a jeo se bez soli. Od voća je jedino bilo džanarika. Od stoke je ostala samo po neka krava koju su vlasnici vodili u zbijeg, kako bi djeci i ranjenicima obezbijedili po šoljicu mlijeka. Narod je i porred nemaštine sve davao vojsci, ali partizani nisu ostali dužni. Sve vrijeme od aprila do avgusta 1944, koliko su trajali napadi jedinica 14. SS divizije i četnika na Šekoviće, partizanske jedinice su obezbjeđivale zbjegove naroda. Kada je u julu počela obilnije stizati pomoć od saveznika, dio kontingenta je ustupan narodu putem narodnooslobodilačkih odbora. Mnoge djevojke su tada sebi šile bluze od raznobojnih savezničkih padobrana.

Direktivom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 30. avgusta 1944. naređeno je Štabu 3. korpusa da glavninu svojih snaga orijentiše na ofanzivne operacije u Posavini i Trebavi, a da jednu diviziju ostave na sektoru Birča, sa zadatkom da djelstvuje u dolini srednje Drine i Spreče. Za operacije u Posavini i na Trebavi Štab 3. korpusa je odredio 38. i 11. diviziju, a 27. diviziju je ostavio na sektoru Birča. Tridesetosma divizija je dobila zadatak da 1. septembra, kao prethodnica glavne kolone, krene pravcem: Džebarska gradina-Naseoci-Vinojevici - Berići-Odorovići-Litva-Tulovići-Treštenica gdje će prenoćiti, a sutradan krenuti u pravcu Turije i preko

obronaka planine Ozren ka komunikaciji Tuzla-Doboj.³³ Divizija je krenula u jednoj koloni, koja je bila formirana na putu Džebarska gradina-Gladojevići-Naseoci. Noć je bila topla. Prethodnica kolone bila je 17. majevička brigada. Za njom je išao Posavsko-trebavski odred sa divizijskom bolnicom i 18. hrvatska brigada kao zaštitnica. Neprijatelja, kao da nigde nije bilo. Komunikacija Tuzla-Kladanj je porušena na nekoliko mjesta. Na tom maršu borci 17. majevičke brigade imali su priliku da vide i pozdrave mnoge svoje drugove iz 18. hrvatske brigade i Posavsko-trebavskog odreda o kojima nisu ništa čuli dugo vremena. U predvečerje 2. septembra jedinice su se smjestile na prostorijski Tulovići-Trštenica.

Sutradan, 3. septembra, sve jedinice 38. divizije izvršile su pokret u selo Turiju gdje su spremile hranu. Tada su borci prvi put poslije dugo vremena jeli kuhano meso sa povrćem i hljebom. Raspoloženje je bilo odlično. Kroz kolonu se pronjela vijest da u dolini Spreče stotine pripadnika 13. SS divizije čeka na predaju. Borci su od radosti bacali kape uvis i grlili se, srećni da su dočekali dan da esesovci, sa kojima su vodili teške borbe punih 6 mjeseci, čekaju da polože oružje. Članovi engleske vojne misije pri Štabu 3. korpusa čudili su se naglom izlivu radosti i pitali šta se dešava. Zadnjih dana su bili svjedoci čestih veselja, zbog mnogih partizanskih i savezničkih pobjeda. Kapitulirala je Rumunija, oslobođen je Pariz, jedinice NOV su napredovale, kroz Srbiju, Banja Luka je napadnuta - to su bile vijesti koje su zadnjih deset dana uzbuđivale borce NOV i POJ i govorile da se rat bliži kraju.

U 19 časova nastavljen je put iz sela Turije u dvije kolone. Sedamnaesta majevička brigada je nastupala u lijevoj, a 18. hrvatska, Posavsko-trebavski odred i divizijska bolnica u desnoj koloni, pravcem Turija-Milino Selo. Kolone su između Sižja i Krtove izbile na Stamenice i kod mlina prešle rijeku Spreču.³⁴ Te noći je padala jaka kiša, pa je pokret bio otežan. Jedinice su se sukobile sa manjim četničkim grupa-

³³ Zbornik IV knj. 28, dok. 118, str. 470-472.

³⁴ Zapovijest Štaba 38. divizije od 1. IX 1944. (Zbornik IV, knj. 29. dok. 6, str. 27-31).

ma. Željeznička pruga Doboj-Tuzla je porušena na nekoliko mjesta.

Sutrašnji dan jedinice su provele na odmoru u selima Gnojnica i Orahovica, a 5. septembra je nastavljen pokret opštim pravcem Orahovica-Vranovići-Doborovci-Biberovo Polje. Posavsko-trebavski odred se kretao sa divizijskom bolnicom pravcem: Moranjci-Falešići-Murati-Omerbašići-Kupresi-Biberovo Polje.³⁵ Čim je primjetio pokret 11. i 38. divizije prema Trebavi i Posavini, neprijatelj je odmah za njima uputio svoje jače snage.

Pri prelasku ceste Gradačac-Gračanica na okukama su postavljene dvije zasjede, jedna iz 4. bataljona 17. majevičke brigade, a druga iz 18. hrvatske brigade. Na zasjedu na cesti naletjeli su jedan njemački oficir i dva podoficira u automobilu. Podoficiri su ubijeni, a oficir je zarobljen. On se u početku drsko ponašao. Iz njegove kožne torbe izvađene su mape s pravcima pokreta jedinica 38. divizije. Kasnije se na saslušanju utvrdilo da je bio intendant 13. SS divizije, pa su Nijemci za njega nudili razmjenu zarobljenika. Došlo je do sastanka. Predstavnici Štaba 38. divizije tražili su u razmjenu Marka Filipovića i još neke partizane, ali pošto su Nijemci Filipovića ranije ubili, do razmjene nije došlo.

Naveče istog dana 18. brigada je napala neprijateljsko uporište u Sronicama, a dva bataljona 17. majevičke brigade neprijateljske položaje kod Kerepa. Neprijatelj se ogorčeno branio u Sronicama. Stigla su mu i dva tenka kao pojačanje iz Brčkog, a i ustaše iz Gračanice su pokušale prodrijeti do Srnica. Prvi put su borci 18. brigade tada osjetili dejstvo protivavionskih mitraljeza - flakova, čiji su se meci rasprskavali na mjestu udara, tako da su se čule dvije detonacije, jedna u momentu ispaljenja, a druga u momentu udara. Napad na Srnice ponovljen je i sljedeće noći jačim snagama. Neprijatelju su naneseni znatni gubici, ali uporište nije osvojeno. Poginulo je 10, a ranjeno 12 boraca 18. brigade. Iz odreda je teško ranjen Miljo Ilić.³⁶

³⁵ Arhiv VII, fond NOP-a k. 1258, f. 1, reg. br. 32.

³⁶ Arhiv VII, fond NOP-a k. 1253, f. 1, reg. br. 32, 35 i f. 2, reg. br. 6.

Tih dana Kozarčani su napali esesovce i ustaše koji su se utvrdili u Srebreniku i Sokolu. Napad je izveden danju, što je dovelo do velikih gubitaka na obje strane. Posije toga Štab 3. korpusa je naredio da se obustave napadi na Srnice i Srebrenik i da se 11. divizija što prije prebaci u Srbiju. Sedmog septembra jedinice 11. divizije su izvršile pokret pravcem Sladno-Džakule, gdje su se odmorile, a zatim 10. septembra nastavile pokret preko Turije-Omazića-Bašigovaca-Osmaka do Kostijerova kod Drinjače, gdje su 16. IX 1944. godine, zajedno sa Mačvanskim NOP odredom, prešle Drinu i nastavile operaciju u zapadnoj Srbiji do oslobođenja Beograda.³⁷

Pošto su 8. septembra³⁸ vodile borbu sa esesovcima i četnicima na Trebavi, jedinice 38. divizije pošle su navečer na prostoriju istočno od Modriča. Imale su zadatak da uspostave pomoćni aerodrom kod samostana Svete Filomene, gde su se trebali spustiti saveznički avioni sa potrebnom opremom i da ukrcaju teške ranjenike. Tim avionima trebalo je da se prebace u sjedište Vrhovnog štaba komandant i komesar 3. korpusa Košta Nađ i Vlado Popović. Da bi obavile zadatak na vrijeme sedamnaesta brigada krenula je u Skugrić i Čardak, a 18. brigada u Tolisu.

Posavsko-trebavski odred zajedno sa dijelovima Tuzlanskog NOP odreda i 2. bataljonom 17. brigade krenuo je pravcem Džakule-Donja Međeđa-Donja Zelinja-Donja Rajska-Bjelika-Tolisa i razmjestio se u Tolisi kod škole. Na tom putu je odred uz pomoć mještana nosio teške ranjenike.³⁹

³⁷ U štabu 11. divizije nije tada bilo kadrovskih promena. Štab 5. kozarske brigade sačinjavali su: Dušan Egić, komandant; Mašo Ibrahimpašić, politički komesar; Mirko Šiljak, zamjenik komandanta i Miloš Pajković, zamjenik komesara.

Komandant 12. krajiške u to vrijeme bio je Mile Vučenović politički komesar Milutin Vujović, a pomoćnik političkog komesara Mirko Vranić. Mjesto zamjenika komandanta bilo je upražnjeno.

³⁸ Tog dana 8. septembra 1944. godine, jedinice 53. srednjobosanske i 28. slavonske divizije, napale su jak neprijateljski garnizon u Doboju. Unaprijed je sa oficirima 6. domobranske pukovnije ugovoren njen prelazak na stranu NOV-a. Borbe su nastavljene i slijedećeg dana. Pošto su Nijemcima i ustašama pristigla pojačanja iz Tuzle, Dervente i Žepča napad je obustavljen. Neprijatelj je imao velike gubitke u ljudstvu i materijalu i zbog toga nije mogao odvojiti jače snage protiv jedinica 11. i 38. divizije na sektoru Gračanica-Gradačac-Modriča.

³⁹ Zapovijest Štaba 38. divizije od 7. i 8. IX. 1944. (Zbornik IV knj. 29. dok. 44, str. 204-206, i dok. 48. str. 212-213).

Druge noći padala je jaka kiša, pa avioni nisu ni dolazili. Dvanaestog septembra na dva bataljona 17. majevačke brigade, koji su se nalazili u selu Čardaku, izvršili su koncentričan napad esesovci, ustaše i četnici. Bataljoni su se morali probijati preko raskvašenih izoranih njiva, pa su pretrpjeli znatne gubitke. Predvečer je izvršen protivnapad i neprijatelj je protjeran.

Da bi se izbjegao napad udruženih neprijateljskih jedinica na nepovoljnom terenu, Štab 38. divizije naredio je svojim jedinicama da izvrše pokret u pravcu Trebave. Posavsko-trebavski odred marševao je u koloni iza 17. majevačke brigade i divizijske bolnice pravcem: Orahova šuma-Visibaba i postavio se na liniji: Koprivna-Koprivska Trebava-Vra-njak.⁴⁰

Trinaestog septembra jedinice 18. brigade krenule su u napad na Modriču. Posavsko-trebavski odred je sa divizijskom bolnicom izvršio pokret pravcem Koprivska-Trebava-Simići-Cerova. Poslije oslobođenja Modriče u kojoj je Posavsko-trebavski odred ostao kao posadna jedinica, rodila se zamisao da se pomoćni aerodrom uspostavi na poljoprivrednom dobru kod Modriče.⁴¹ Da bi se avioni mogli bezbjedno spustiti i uzlijetati, trebalo je ovladati selom Garevacem gdje su se u bunkerima i zgradama od tvrdog materijala utvrdile ustaše. Jedinice 18. brigade su 14/15. septembra napadale na Garevac, ali ga nisu mogle zauzeti.⁴² U toku napada primljeno je naređenje Štaba 3. korpusa da 38. divizija usiljenim maršem krene prema Tuzli i da 17 septembra u 5 časova učestvuje u napadu na tamošnji neprijateljski garnizon.⁴³

Za vrijeme dok su se jedinice 38. divizije nalazile na Trebavi i Posavini, situacija se u ostalim dijelovima istočne Bosne i u samoj Tuzli znatno izmijenila. Nijemci su izvukli znatan broj svojih snaga da bi spriječili nadiranje jedinica NOV kroz Srbiju i jedinica Crvene armije prema istočnim granicama Jugoslavije. U garnizonima su ostale uglavnom kvislin-

⁴⁰ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1258, f. 1. reg. br. 38.

⁴¹ isto, reg. br. 40.

⁴² Zapovijest štaba 38. divizije od 13. IX 1944. (Zbornik IV, knj. 29, dok. 66. str. 295-297).

⁴³ Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944-1945. Vojnoistorijski institut JNA, Beograd 1957, strana 332.

ške jedinice. Poziv maršala Tita za predaju koristile su mnoge domobranske jedinice i masovno su prelazile na stranu NOV-a. U takvoj situaciji dijelovi 19. i 20. brigade 27. divizije su oslobodile 13. septembra Zvornik, a Tuzlanski NOP odred Lukavac. Dvije brigade 27. divizije su krenule prema Tuzli, pa je Štab 3. korpusa naredio i 38. diviziji da svoje jedinice orijentiše prema Tuzli.

Divizija je marševala u tri ešalona. U drugom ešalonu marševali su pravcem Kulina-Visibaba-Krečane-Donja Zeljina, Posavsko-trebavski odred, divizijska bolnica i jedan bataljon 18. hrvatske brigade. Taj dan, 15. septembar, bio je kišovit, ponegdje je dolazilo do puškaranja sa trebavskim četnicima, a borci su bili nerasporeženi vidjevši da cijela divizija ide na jug. Tek kada su slijedećeg dana stigli pred Tuzlu, čuli su da su jedinice 27. divizije već oslobodile grad.

Jedinice 38. divizije su stigle 16. septembra u rejon Seona-Cage, a sutradan oko 10 časova, Posavsko-trebavski odred je sa 18. brigadom stigao u rejon Kreka-Moluhe-Piskavica.⁴⁴

Oslobođenjem Tuzle došlo je do razmaha NOB-a u sjeveroistočnoj Bosni i do rasula u neprijateljskim jedinicama, posebno u redovima 10. domobranskog zdruga (zeleni kadar) i 13. SS divizije Handžar.

Odmah poslije oslobođenja Tuzle, Štab 3. korpusa orijentisao je 38. diviziju koja je sada imala još jednu brigadu - Dvadeset i prvu formiranu 19. septembra 1944. godine - na prostoriju Trebave i Posavine. Ona je trebala da zatvori pravce od Doboja, Gračanice i Gradačca i da kod Modriče prihvati 28. slavonsku diviziju koja se iz Slavonije preko srednje Bosne prebacivala u istočnu Bosnu,⁴⁵ odakle je morala nastaviti nastupnim maršem za zapadnu Srbiju, da bi učestvovala u oslobođenju Beograda. Dvadesetosma divizija se međutim, prebacila južnije, između Maglaja i Zavidovića.

⁴⁴ Zapovijest Štaba 38. divizije od 13. IX 1944. (Zbornik IV, knj. 29, dok. 69, str. 308).

⁴⁵ Zapovijest Štaba 38. divizije od 20. IX 1944. (Zbornik IV, knj. 29, dok. 93, str. 405-407) i naređenje Štaba 38. divizije od 30. IX 1944. (knj. 29, dok. 138, str. 586-587).

Sa brigadom i odredom iz srednje Bosne vratili su se partijsko-politički radnici iz Posavine i sa Trebave, a među njima i članovi Okružnog i sreskih narodnooslobodilačkih odbora i jedan dio vijećnika AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a iz istočne Bosne.⁴⁶ Oni su prisustvovali Drugom zasijedanju ovog najvišeg zakonodavno-izvršnog tijela Bosne i Hercegovine, koje je održano između 30. juna i 2. jula 1944. u Sankom Mostu.⁴⁷ Na svom Drugom zasijedanju ZAVNOBiH je donio više odluka o daljoj izgradnji i organizaciji vlasti, obnovi privrede i društvenog života na oslobođenim teritorijama i, posebno, Deklaraciju o pravima građana Bosne i Hercegovine. Odlukom o daljoj izgradnji i organizaciji vlasti predviđeno je da se što prije na oblasnim i okružnim skupštinama izvrši izbor oblasnih i okružnih narodnooslobodilačkih odbora.

Jedina oslobođena teritorija u istočnoj Bosni u to vrijeme bila je Birač, gdje su se nalazili mnogi članovi narodnooslobodilačkih odbora iz cijele istočne Bosne, pa je na sastanku Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu, 27. avgusta 1944. donijeta odluka da se skupština narodnih predstavnika što prije održi. Sedam dana kasnije, 3. IX 1944, na šumovitom brežuljku više popaljenog sela Vasilića, održana je skupština narodnih predstavnika istočne Bosne na kojoj je bilo prisutno oko stotinu lica, među kojima i predstavnici iz Posavine i Trebave. Na skupštini je izabran Oblasni narodnooslobodilački odbor za istočnu Bosnu od 26 članova i izvršni odbor od sedam članova. Za predsjednika je izabran Miloš Škorić, a za sekretara Stevo Popović - član Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu. Za članove Izvršnog odbora izabrani su i: Tomo Manjkalović, Mujo Hodžić, Brano Savić, Boro Popović i Seja Jovanović. Boro Popović je

⁴⁶ Iz Posavine i Trebave vijećnici AVNOJ-a su bili Uglješa Danilović, za srez Modriča, Cvijetin Mijatović za srez Brčko, zamjenik Muhidin Begić, Edhem Čamo za srez Gradačac, zamjenik Mustafa Ruštanbegović. Vijećnici ZAVNOBiH-a su bili: Uglješa Danilović, Edhem Čamo, Boro Popović, Mustafa Ruštanbegović, Mevla Jakupović i Mustafa Porobić (Front slobode, br. 4 od 10. III 1944, str. 8).

⁴⁷ Na zasijedanju je bilo prisutno svega 15 vijećnika iz istočne Bosne, a 39 ih nije moglo stići zbog ofanzive neprijatelja na istočnu Bosnu koja je prekinula kanale komuniciranja između istočne i srednje Bosne.

imenovan za načelnika Privrednog odjeljenja. Poslije 3 dana na Birću su izabrani Okružni N0 odbori za Romaniju i Birč, a uskoro u oslobođenoj Tuzli i Okružni N00 za tuzlanski okrug.

Oblasni N00 je premjestio svoje sjedište u Tuzlu poslije njenog oslobođenja. Tada se očekivalo da će uskoro doći do održavanja skupštine za izbor Okružnog N00 za Majevicu i Okružnog N00 za Posavinu i Trebavu, ali se to nije ostvarilo zbog prisustva jakih neprijateljskih snaga na tom terenu.

Narodnooslobodilački front (NOF) je postojao od početka ustanka 1941. godine, međutim, tek od sredine 1944. pod pojmom NOF tretirao se politički pokret u cjelini. Kada su AVNOJ, koncem novembra 1943. a u SR Bosni i Hercegovini ZAVNOBiH, koncem prve polovine 1944, proglašeni za najviše zakonodavne i izvršne organe narodne vlasti, odmah je iskrsla potreba da se konstituiše opšta politička organizacija koja će preuzeti ulogu političkog mobilizatora naroda.⁴⁸

Tako je neposredno poslije II zasjedanja ZAVNOBiH-a održana Prva zemaljska konferencija Narodnooslobodilačkog pokreta za Bosnu i Hercegovinu. Konferenciji je prisustvovalo 150 delegata koji su poslije uvodnog izlaganja Rodoljuba Čolakovića, o zadacima NOF-a, donijeli sljedeće zaključke:

- formirati odbore NOF-a koji će biti oslonac narodnoj vlasti;
- organizaciono učvrstiti narodnooslobodilački pokret u seoskim i gradskim odborima;
- ubrzati proces prilaženja narodnih masa NOP-u i pojačati priliv boraca u NOV i POJ;
- snažiti bratstvo Srba, Muslimana i Hrvata.

Na konferenciji je izabran Izvršni odbor od 28 članova sa predsjednikom dr Vojislavom Kecmanovićem, potpredsjednicima Sulejmanom Filipovićem i Jakovom Grgurićem i sekretarom Đurom Pucarom, sekretarom Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu.

⁴⁸ Drago Borovčanin: O izgradnji bosansko-hercegovačke državnosti poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Prilozi instituta za istoriju br. 13/1977.

Iz istočne Bosne u izvršni odbor su ušli: Rodoljub Čolaković, Tošo Vujasinović, Muradbeg Zaimović, Bogomir Brajković i Hamdija Čemerlić. Sa konferencije je upućen proglas narodima Bosne i Hercegovine.

Po povratku delegata iz srednje Bosne na Birču je 3. septembra održana Oblasna konferencija Narodnooslobodilačkog fronta za istočnu Bosnu, na kojoj je izabran Oblasni odbor JNOF-a. Za predsjednika je izabran Pero Đukanović, a za sekretara Cvijetin Mijatović, sekretar Oblasnog komiteta KPJ. Potpredsjednici su bili: Omer Gluhić i Jure Begić, a članovi Mujo Hodžić, Savo Savić, Muharembeg Čemerlić, Svetolik Gospić, Mujbeg Rustanbegović, Stevo Popović, Edhem Čamo, Zora Nikolić, Haso Burić, Dušan Ćurković, Pero Kosorić, Miloš Škorić, Dušan Kajmaković, Stevo Pređa, Ratko Perić, Niko Stanić, Drago Stefanović Šico, Slavko Mićanović i Mustafa Porobić.

AKTIVNOST ODREDA OD SEPTEMBRA DO DECEMBRA 1944. GODINE

Polovinom septembra 1944. očekivalo se da će njemačka vojska uskoro položiti oružje. Poslije oslobođenja Francuske, jedinice zapadnih saveznika izbile su na Rajnu. Na istoku su jedinice sovjetske armije, krajem avgusta, oslobodile Rumuniju i početkom septembra Bugarsku, a krajem septembra izbile na jugoslovensko-rumunsku granicu.

Istupanje Rumunije i Bugarske iz Trojnog pakta dovelo je njemačke jedinice na Balkanu u vrlo tešku strategijsku situaciju. Raspoložive snage nisu bile u stanju da spriječe uspješno nadiranje jedinica južnog krila 3. ukrajinskog fronta sovjetske armije, niti da zaustave prodor jedinica NOVJ kroz Srbiju. Da bi omogućila izvlačenje svojih snaga iz Grčke njemačka komanda za jugoistok odlučila je da obrazuje front na istočnim granicama Srbije i Makedonije.⁴⁹

Prodorom Operativne grupe divizija, jedinica 1. proletarskog i 12. vojvođanskog korpusa u Srbiju i narastanjem

⁴⁹ Oslobođilački rat, knjiga 2, str. 274.

partizanskih snaga u Srbiji, Bosni i Crnoj Gori uvećan je i značaj bosanskog operativnog područja za obe ratujuće strane. Za Nijemce je držanje glavnih komunikacija u Bosni, naročito u dolinama Drine, Bosne, Vrbasa i Une bilo od velike operativno-strategijske važnosti. U Bosni su tada ostali 3. i 5. korpus NOVJ, prvi u istočnoj, a drugi u zapadnoj i srednjoj. Na njihovim operacijskim prostorijama djelovali su pored divizija i brigada, i brojni partizanski odredi. Pod komandom 3. korpusa tada su bili: Birčanski, Tuzlanski, Majevički, Posavsko-trebavski, Srebrenički i Kladanjski partizanski NOP odred.

Zbog opšteg razvoja situacije, a posebno situacije u istočnoj Bosni, Štab 3. korpusa je odlučio da osamostali partizanske odrede na području istočne Bosne, kako bi mogli uspješnije djelovati, organizovanije raditi na mobilizaciji novog ljudstva i efikasnije obezbjeđivati slobodnu teritoriju. Ovim se pružila inicijativa štabovima partizanskih odreda, kako bi što uspješnije izvodili akcije. Uspjesi odreda su se cijenili po tome koliko je odred izveo akcija i koliko je uputio novih boraca za popunu brigada. Zbog nemogućnosti odvijanja direktnih veza, uslijed pomanjkanja radio-sredstava, Štab 3. korpusa je prenosio naređenja odredima preko operativnih jedinica koje su se nalazile na prostoriji odreda. Odredi su morali svakih 15 dana podnositi izvještaje o brojnom stanju ljudstva i naoružanja, a najkraćom vezom izvještavati o akcijama, naznačavajući mjesto i vrijeme vođenja borbe, neprijateljske gubitke i vlastite gubitke u ljudstvu i naoružanju.⁵⁰

Krajem septembra 1944. godine, Štab 3. korpusa izvršio je novi raspored svojih jedinica. Dvadesetsedma divizija je ostala na prostoriji Zvornik-Tuzla, novopristigla 28. slavonska divizija je upućena na Majevicu,⁵¹ a Štabu Tridesetosme

⁵⁰ Naređenje Štaba 3. korpusa od 19. IX 1944. (Zbornik IV, knj. 29, dok. 89, str. 393-395).

⁵¹ Sa jedinicama 28. slavonske divizije pošla je na Majevicu i grupa partijsko-političkih radnika. Sa dva bataljona 25. brodske brigade koji su nastupali pravcem: Humci-Nahvijojei-Brnjik kretao se Dževad Kobić. Zelenokadrovci nisu pružili otpor, a mnogi su se i predali. Uspostavljena je veza sa preostala četiri člana KPJ na tom terenu. Poslije odlaska slavonske jedinice, Dževad Kobić je ostao na terenu. (Arhiv instituta IRP, Sarajevo, Zbirka NOR-a kat. br. 3844).

divizije predočeno je da će poslije likvidacije neprijatelja u Gračanici, dobiti zadatak da zauzme Srnice i Gradačac, uništi posavske četnike i ispita stanje neprijateljskih snaga u Brčkom i okolini.⁵²

Za vrijeme četvoromjesečnog odsustva jedinica NOV i POJ iz Posavine i Trebave, situacija se na terenu umnogome izmijenila na štetu narodnooslobodilačkog pokreta. Kvislinške vojne formacije su se negdje udvostručile, a negdje utrostručile svoje brojno stanje mobilizacijom, terorom i drugim oblicima pritiska. Posavski četnici su povećali brojno stanje od ranijih 400 na 1200 do 1500 četnika i nalazili se u selima gdje ih ranije nije bilo (Miloševcu, Tišini, Pisarima itd.). Trebavski četnici su također povećali svoje brojno stanje od ranijih 1200 na 2000 četnika. I ustaše su postale brojnije. Bilo ih je oko 2000, raspoređenih po mjestima i hrvatskim selima. Zeleni kadar kojeg ranije nije bilo u Gradačcu i okolini, pojavio se odmah nakon odlaska odreda i brigade u centralnu Bosnu i brojno narastao na oko 1300 do 1500 pripadnika. Među zelenokadrovcima bilo je i dezertera iz 13. SS divizije i ustaša koji su ranije bilo pod komandom Ibrahima Pjanića. Borbeni moral ovih kvislinga bio je slab, izuzev kod jednog dijela zlikovaca.

Za vrijeme odsustva jedinica NOV i POJ iz Posavine i Trebave, okupator i kvislinzi su vršili strašan teror. Članovi KPJ i SKOJ-a, koji su po zadatku ostali na terenu, većinom su izginuli ili deportovani u logore. Slična je sudbina zadesila odbornike narodnooslobodilačkih odbora. Esesovci, ustaše i četnici, su ubili poznate aktiviste NOP-a: Mehmeda Imamovića, Zariju Domazeta, Simu Simeunovića, Sarinu Dogladović, Đorđa Perića, Jovana Miladinovića, Marka Dušanovića,³³ Marka i Tomu Šubarića, Abdulkadira Fazlića, Marka Miloševića, Raifa Sladića, Ivana Lakića i Cviju Mitrovića iz Srnica Iliju Pajića, Muradifa Muradbegovića, Marka Lugonjića, Begu Maslića i Satku Nukić iz Brnjika, starice Sajdu i

⁵² Direktiva Štaba 3. korpusa od 22. IX 1944. (Zbornik IV, knj. 29, dok. 99, str. 424-426, Arhiv VII, k. 1250, f. 1. reg. br. 51).

⁵³ Perića, Miladinovića, Dušanovića i Simeunovića ubili su 22. VII 1944. godine u Crkvini četnici Slatinskog bataljona (Arhiv VII, fond NDH, k. 156, f. 21, reg. br. 41).

Melču Mujedinović i Džanić Alimeta iz Srebrenika i mnoge druge. Narod je pod tim pritiskom i terorom bio zastrašen. No, i pored toga, okupator nije uspio pokolebati vjeru naroda, osobito omladine, u pobjedu za koju su jedinice NOV i POJ vodile svakodnevne borbe, na domaku Trebave i Posavine.

Dvadeset trećeg septembra 18. i 21. brigada 38. divizije napale su neprijatelja u Gračanici i Sokolu, a 17. brigada je obezbjeđivala napad iz pravca Srnica postavljajući svoje bataljone u rejonu Sladna, na Monju i Vranjencu. Posavsko-trebavski odred je ostao u Srebreniku, sa zadatkom da zatvori pravac Srnice-Tuzla. U slučaju potrebe trebalo je da se osloni na jedinice 17. brigade. Odred je istovremeno dobio zadatak da izvrši mobilizaciju ljudstva na svom terenu, radi popune jedinica divizije koje su bile malobrojne.³⁴ U toku ovih borbi oslobođena je Gračanica, pošto su razbijene ustaške i zelenokadrovske jedinice koje su branile grad.

Greškom šifranta Štaba 38. divizije direktiva upućena Štabu 28. divizije za pokret na Majevicu dešifrovana je tako kao da je upućena 38. diviziji. Zbog toga su jedinice 38. divizije napustile 25. septembra prostoriju Gračanica-Sokol-Srebrenik i krenule prema istoku. Šifrant nije znao da je 28. slavonska divizija stigla na područje istočne Bosne.⁵⁵

Kada je greška otkrivena, Štab 38. divizije je naredio svojim jedinicama da ponovo ovladaju prostorijom koju su napustile. Tako je 18. hrvatska brigada ponovo oslobodila Gračanicu, ali je uporište morala napustiti 28. septembra, pod pritiskom jačih neprijateljskih snaga. Tom prilikom Brigada je imala znatne gubitke. Među ostalim poginuo je Pavao Bašić, komandant 4. bataljona i Marko Dubravac - Belić, komandir čete, a ranjen je komesar bataljona Ljubo Antić. Sedamnaesta brigada napadala je neprijateljsko uporište Sokol, ali ga nije mogla zauzeti, jer se neprijatelj utvrdio u srednjovjekovnoj kuli. Bataljoni 21. brigade³⁶ sukobili su se

³⁴ Zapovijest Štaba 38. divizije od 22. IX 1944. (Zbornik IV, knj. 29, dok. 101, str. 431-433).

³⁵ Izvod iz knjige depeša Štaba 3. korpusa od 1. do 29. IX 1944. Vrhovnom štabu. (Zbornik IV, knj. 29, dok. 133, str. 551-552).

³⁶ U štabu novoformirane 21. tuzlanske brigade naimenovani su: Stojanda Milinović za komandanta, Vojo Ivković za političkog komesara i Blagoje Pejanović za zamjenika komandanta.

28. septembra sa jednom neprijateljskom kolonom koja je prodrla od Srnica ka Sokolu i Gračanici, u pomoć napadnutim posadama.⁵⁷

Pošto je došao do zaključka da ne može ponovo zaposjesti Gračanicu i Sokol, usljed dolaska novih neprijateljskih snaga na tu prostoriju, Štab 38. divizije je 30. septembra izvršio nov raspored jedinica, tako što je 18. hrvatskoj brigadi odredio rejon Rašljevo-Omerbašići sa zadatkom zatvaranja pravca Gračanica-Tuzla; 21. brigadi rejon Gornji Moranjci-Falešići-Seona sa zadatkom da ofanzivno djeluje ka komunikaciji Srnice-Gračanica; a 17. brigadi rejon Srebrenika sa zadatkom da vrši pritisak na neprijatelja u Srnicama. Posavsko-trebavskom odredu dat je zadatak da iz rejona Srebrenika, zajedno sa jedinicama 17. majevičke brigade, razvija izviđačko-obavještajnu djelatnost prema uporištima neprijatelja na komunikaciji Srnice-Brčko.³⁸

U to vrijeme na komunikaciji Brčko-Gračanica nalazile su se jake neprijateljske jedinice. Štab 28. puka 13. SS divizije Handžar nalazio se u Brki; njegov Prvi bataljon u Srnicama, 2. bataljon u Sokolu, a 3. bataljon u Čeliću. Štab 13. artiljerijskog puka nalazio se u Brčkom a njegovi divizion i u Rajevom Selu, Gunji i Koraju. Pojedine baterije su bile raspoređene u Dubravama, Bijeloj i Srnicama. Bataljon za vezu bio je u Brčkom. Na prostoru Sokol-Gračanica nalazile su se 25. i 36. bojna 12. ustaškog zdruha. U Bosanskom Samcu su bili štabovi i dijelovi 10. bojne 10. domobranskog posadnog zdruha i 39. bojne 12. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruha.⁵⁹ U Posavini su se nalazile tri četničke brigade, a na Trebavi četiri. Zbog takvog odnosa snaga, štab 38. divizije je zaključio da Srnice i druga neprijateljska uporišta na komunikaciji Brčko-Gračanica ne može likvidirati bez teškog na-

⁵⁷ Izvještaj štaba 18. hrvatske brigade za septembar 1944. i izvod iz operacijskog dnevnika 21. brigade od 15-30. IX 1944. (Zbornik IV, knj. 29, dok. 131 i 132 str. 527-536).

⁵⁸ Naređenje Štaba 38. divizije od 30. IX 1944. (Zbornik IV, knj. 29, dok. 138, str. 586-587).

⁵⁹ Dvadeset peta bojna će reorganizacijom, izvršenom 1. decembra 1944, dobiti naziv 4. udarna bojna 12. ustaškog stajaćeg zdruha (komandant Ibrahim Pjanić), a 39. ustaška bojna naziv 6. ustaška udarna bojna istog zdruha (komandant Avdan Hasić). (Arhiv VII, fond NOP-a k. 1258, f. 3, reg. br. 19).

oružanja, a i zbog nedostatka streljačke municije za englesko naoružanje, čije je snabdijevanje zatajilo. Napadi na utvrđena neprijateljska uporišta duž komunikacije Brčko-Gračanica, koja su branila prodor u Posavinu i na Trebavu, nanižili bi jedinicama velike gubitke, čime bi se smanjile borbeno sposobnost ionako *brojno* slabih jedinica. U to vrijeme 17. majevička brigada⁶⁰ imala je 605 boraca i starješina; 18. hrvatska brigada 503, a isto toliko i 21. tuzlanska brigada što znači da ukupno brojno stanje divizije nije dostizalo ni 2000 boraca. Odnos snaga je, prema tome, bio oko 6:1 u korist neprijatelja. Zbog toga je Štab 38. divizije odlučio da u tom momentu ne napada jednovremeno Srnice i okolna neprijateljska uporišta po svaku cijenu, nego je prepustio štabovima brigada da svaki bira cilj svog napada prema konkretnoj situaciji.

Poslije oslobođenja Tuzle i stabilizacije fronta u istočnoj Bosni, gdje su se glavna borbena dejstva svela duž komunikacija: Sokolac-Vlasenica-Zvornik-Brčko-Tuzla i Brčko-Gračanica, a slobodna teritorija u tuzlanskom bazenu se ustalila, došlo se do zaključka da momentalno ne postoje uslovi za stvaranje slobodne teritorije na Trebavi i Posavini. Nasuprot tome u oslobođenoj Tuzli se osjećala izrazita potreba za partijsko-političkim kadrovima. Zbog toga je Oblasni komitet KPJ za istočnu Bosnu donio odluku da jedan broj članova Okružnog komiteta KPJ za Trebavu i Posavinu prijeđe na rad u Tuzli, a da se posavsko-trebavski Okružni komitet KPJ popuni novim članovima. U duhu te odluke sekretar OK KPJ za Trebavu i Posavinu Džemal Bijedić je prešao na dužnost sekretara Okružnog komiteta KPJ za Tuzlu, član OK Mevla Jakupović za člana istog komiteta, a Mladen Jevtić u Okružni komitet za Majevicu. Kasnije je on, zbog bolesti, raspoređen za rukovodioca Uprave narodnih

⁶⁰ U štabu 17. majevičke brigade tada su bili: Petar Borojević komandant; Milutin Pejanović, politički komesar; Milovan Kesler, načelnik štaba; Tomo Trninić, zamjenik komandanta i Miloš Ilić, zamjenik političkog komesara.

dobara u Tuzli. Za novog sekretara Okružnog komiteta KPJ za Trebavu došao je Nikola Cvijetić, dotadašnji sekretar Okružnog komiteta KPJ za Romaniju, a za organizacionog sekretara Mehmedalija Tufekčić, politički komesar Posavsko-trebavskog odreda. Okružni komitet KPJ sada je djelovao u sastavu: Nikola Cvijetić (sekretar), Edhem Čamo, Boško Milutinović (politički komesar Komande posavsko-trebavskog područja), Mehmedalija Tufekčić i Jovica Lazarević, (sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a). Lazarevića je uskoro zamijenio Kemal Halilović. U Okružni komitet je u novembru 1944. ušla Mira Ćopić, koja je bila zadužena za rad u Antifašističkom frontu žena.

U Okružnom komitetu SKOJ-a, pored Kemala Halilovića bili su još i Mira Bilbija, Fuad Suljić i Nada Dursun.⁶¹

Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu je zahtjevao od Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu da se što prije održi savjetovanje komunista i skojevaca iz istočne Bosne. To nije moglo biti ostvareno u toku sedme ofanzive, jer su mnogi komunisti morali napustiti svoj teren i poći sa jedinicama, a sa onima koji su ostali na terenu teško se održavala veza. Tako je u oslobođenoj Tuzli od 26. do 28. oktobra 1944. održano Drugo oblasno partijsko savjetovanje. Na savjetovanju su ocijenjeni aktuelni politički događaji u istočnoj Bosni, uočeni nedostaci u radu partijskih organizacija i donijeti zaključci o osnovnim problemima iz svih sektora partijskog rada, a u vezi sa skorim oslobođenjem i obnovom krajeva istočne Bosne. Na konferenciji su prisustvovali uglavnom svi članovi okružnih, sreskih i opštinskih partijskih rukovodstava, delegati iz jedinica NOV i POJ, nosioci spomenice 1941, istaknuti borci, i partijski aktivisti.

U Tuzli je 20. i 21. oktobra održana Prva oblasna konferencija USAOJ-a na koje je bilo prisutno 430 delegata. Prethodile su joj okružne konferencije USAOJ-a za Tuzlu i Birač, održane 13. X 1944. Na konferenciji je izabran Oblasni odbor USAOJ-a za istočnu Bosnu koji je imao 82 člana. Vršene su pripreme i za kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Bosne i Hercegovine na kojem je trebalo da

⁶¹ Raniji sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a Aiša Miličević otišla je na rad CK SKOJ-a u Beograd.

učestvuje 120 delegata iz istočne Bosne. Izdat je proglas omladini BiH koji je potpisalo 28 članova sazivačkog odbora, među kojima su se, iz istočne Bosne, nalazili: Pero Kosorić, Nijaz Dizdarević, Mićo Rakić, Risto Tošović, Borika Stančić, Fikret Ibrić i Hazim Hasić. Do saziva kongresa nije došlo zbog toga što su Hercegovina, zapadna i istočna Bosna bile razdvojene teritorijom koju je zaposjeo okupator. Kongres je kasnije održan u oslobođenom Sarajevu, 9. maja 1945.⁶²

Posavsko-trebavski odred nije znatno povećao svoje brojno stanje dolazeći na prostoriju Srebrenika. Osjećao se i nedostatak naoružanja i municije. Odred je i dalje imao dvije čete sa 72 borca naoružana sa 2 puškomitraljeza, 11 automata i 59 pušaka. Političkog komesara Posavsko-trebavskog odreda Mehmedaliju Tufekčića zamijenio je na dužnosti Savo Živković. Uskoro su postavljeni na dužnosti pomoćnika komesara odreda Petar Kaurinović, a na dužnost zamjenika komandanta Cvijetin Vasić.

Posavinom i Trebavom brzo se pronijela vijest o dolasku Posavsko-trebavskog odreda u Srebrenik. Mnoge stanovnike vijest je veoma obradovala. Osjećali su da je došao kraj vremenu orgijanja esesovačkih, četničkih i ustaških bandi, koje su za 4 mjeseca, za vrijeme dok je odred bio van svoje teritorije, počinile mnoge zločine u srpskim, muslimanskim i hrvatskim selima i varošicama Posavine i Trebave.

Odred će od tada svakodnevno biti prisutan, kako u vojnom pogledu, tako i svojim političkim uticajem. On će stalno biti okrenut Posavini i Trebavi, njegove čete, izviđački dijelovi i patrole svakodnevno će se kretati prema sjeverozapadu, sjeveru i sjeveroistoku i izvršavati najrazličitije borbene zadatke, napade, zasjede, diverzije, upade, akcije, prepade i marševe. Svuda gdje budu prošli i stigli oni će politički djelovati, doprinositi jačanju pozicija narodnooslobo-

⁶² Izvod iz knjige depeša Štaba 3. korpusa (Zbornik IV, knj. 29, dok. 133, str. 551. primjedba 69 i 70) i izvještaj partijskog komiteta 38. divizije (Zbornik IX, knj. 8. dok. 46, str. 212).

dilačkog pokreta i ulijevati snagu i nadu narodu u skorašnju pobjedu nad neprijateljem.

Pored izvršavanja vojnih i političkih zadataka, Štab odreda je, po dolasku u Srebrenik, posvetio veliku pažnju vojnoj obuci ljudstva i političkom radu u četama. Partijska organizacija je razvila veoma živu aktivnost. Istog dana po dolasku u Srebrenik, održana je partijska konferencija na kojoj su analizirani postupci boraca i starješina za vrijeme marševa i borbi od polaska iz srednje Bosne do dolaska u Srebrenik i određeni zadaci za slijedeći period. Razmotrena je vojno-politička situacija, posebno na teritoriji sjevernoistočne Bosne. Poslije toga odredski partijski biro je precizirao zadatke komunistima u četama i utvrdio raspored rada. Partijske ćelije u četama razmislile su organizaciona pitanja tj. pitanja prijema novih članova, rad sa kandidatima, rad organizacije SKOJ-a, zatim kulturno-prosvjetni rad, stanje discipline i zadatke u pogledu obavještajne službe. Jedna tačka dnevnog reda bila je posvećena kritici i samokritici. Organizacije SKOJ-a su, takođe, uzele učešća u rješavanju ovih pitanja. Skojevcima su prednjačili u borbenosti i izvršavanju vojnih i političkih zadataka.

Svi ovi sastanci, održani od 21. do 31. septembra, pomogli su da se moralno-političko stanje u odredima poboljša. Od tada su redovno, skoro svakih 15 dana, održavani sastanci odredskog biroa KPJ, a poslije njih sastanci ćelija KPJ u četama.

U skojevskim organizacijama tada su se prorađivale sljedeće teme:

- AVNOJ i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije;
- Savez SSSR, Engleske i SAD i oslobodilačkih pokreta porobljenih naroda;
- Omladina - garancija sretnije sutrašnjice;
- SKOJ i njegova rukovodeća uloga u antifašističkom omladinskom pokretu;
- USAOJ i njegova uloga u borbi naših naroda za oslobođenje.

U odredima je početkom oktobra 1944. godine, bilo 22 člana KPJ. U dvije čete je bilo 17 članova, a u Štabu odreda

pet. Znatno manje je bilo članova SKOJ-a, svega osam. Od ukupno 72 borca odreda, oko 40% su bili članovi Partije i SKOJ-a, pa se sa sigurnošću može reći da je odred predstavljao jedno čvrsto borbena i kadrovska jezgro prekaljenih boraca.

Kulturno-prosvjetni rad u odredu bio je vrlo živ i odvijao se u nekoliko pravaca. U četama su formirani horovi i uvježbavane borbene i druge pjesme. Diletantska grupa je učestvovala na mnogim priredbama na oslobođenoj teritoriji. U četama su, po planu kulturno-prosvjetnog rada, a radi boljeg upoznavanja boračkog sastava sa gradivom iz geografije, prorađivane slijedeće teme: zemlja, kontinenti, vode, ostrva, Evropa, SSSR, Engleska i detaljno Jugoslavija. Prišlo se i rešavanju problema nepismenosti koja je iskrsavala pri prijetnji svake grupe novih boraca.

U odred i na oslobođenju teritoriju su, mada neredovno, stizale novine. U prvo vrijeme su to bili Front slobode i Naša borba (omladinski list), a od novembra 1944, Politika i Borba. Redovno su se izdavale vijesti koje su cirkularno upućivane u čete i na teren.

Zdravstvenom vaspitanju se poklanjala dužna pažnja s obzirom na loše zdravstvene i higijenske uslove na terenu gdje su harale epidemije pjegavog i trbušnog tifusa.

U oktobru su nastavljene borbe sa esesovcima. Već 2. oktobra ujutro bataljoni 17. majevičke brigade posjeli su položaje oko Muslimanske Špionice, gde ih je stanovništvo srdačno dočekalo i primilo. Majevička brigada je imala zadatak da zajedno sa Posavsko-trebavskim odredom djeluje na pravcu Srnice-Bijela-Dubrave. Poseban zadatak je bio da se putem izviđanja utvrde vatreni položaji neprijateljske artiljerije, koja je svakodnevno granatama zasipala položaje brigade i odreda u Srebreniku i da se po mogućnosti dobro pripremljenom minobacačkom vatrom onesposobe. Posavsko-trebavskom odredu je naređeno da ostane u Srebreniku i da odatle izvodi napade u pravcu Srnica, da formira odjeljenja koja će upućivati na komunikaciju Bijela-Bukvik sa zadatkom da ruše mostove i propuste i postavljaju zasjede. Istim naređenjem od svih jedinica je zatraženo da

prikupljaju i pronalaze skriveno oružje pripadnika zelenog kadra i četnika. Svim štabovima je naloženo da održavaju konferencije na kojima narod treba obavijestiti o velikim uspjesima jedinica NOV i POJ, koje su, u to vrijeme, svakodnevno oslobađale grad za gradom od Timoka do Une i uz dalmatinsku obalu.⁶³

Međutim istoga dana kada su bataljoni 17. majevičke brigade došli u Špionicu u poslijepodnevnim časovima jedinice 13. SS divizije zajedno sa ustašama krenule su u opšti napad na jedinice 38. divizije. Napadnuti su položaji 21. brigade na sektoru Moranjci-Falešić, položaji 18. brigade kod Rašljeva i položaji 17. brigade i Posavsko-trebavskog odreda kod Donjeg Srebrenika. Borba je trajala od 16 do 21 čas, kada je neprijatelj uspio, uz pomoć artiljerijske vatre, da ovlada Donjim Srebrenikom. Sutradan ujutro u 5 časova, bataljoni 17. majevičke brigade izvršili su protivnapad. Borba je trajala do 11 časova, neprijatelj se održao, a 17. brigada je sa Posavsko-trebavskim odredom morala da odstupi na liniju Straža-Zahirovići-Kuge, odakle je istog dana (3. X.) Posavsko-trebavski odred upućen u Smoluću zaseok G. Sela, radi obezbjeđenja divizijske bolnice.⁶⁴

Čim su jedinice NOV i POJ bile odbačene sa položaja sa kojih su ugrožavale saobraćaj i uporišta na komunikaciji Brčko-Gračanica, jedinice 13. SS divizije i ustaše vratile su se u svoja uporišta. Sutradan, 4. oktobra, 4. bataljon 17. brigade ušao je bez borbe u Donji Srebrenik, a 1. i 3. bataljon oko 14 časova u Gornji Srebrenik, gdje nisu zatekli neprijatelja. Obaviješten da se neprijatelj povlači sa sektora koji su držale jedinice 18. i 21. brigade, Štab 38. divizije naredio im je da nastupaju prema Sokolu i Gračanici, a 17. brigadi u pravcu Srnica, ostavljajući inicijativu jedinicama da po svojoj procjeni odluče kada će napasti neprijateljska uporišta. Osamnaesta brigada je slomila spoljnu odbranu Gračanice i upala u grad. U uličnim borbama neprijatelj se uporno branio iz bunkera i utvrđenih zgrada, koje se nisu mogle zauzeti bez teškog oružja.

⁶³ Zapovijest Štaba 38. divizije od 2. X 1944. (Zbornik IV, knj. 30. dok. 11. strana 58-61).

⁶⁴ Izvještaj Štaba 38. divizije od 4. X 1944. (Zbornik IV, knj. 30. dok. 16. str. 77-79).

Pošto je nekoliko dana provela na čišćenju terena od četničkih bandi na Majevidi, 28. divizija je, po naređenju Vrhovnog štaba od 5. oktobra,⁶⁵ noću 6/7. oktobra, prešla Drinu kod Kozluka. Zbog odlaska 28. divizije u Srbiju, Štab 3. korpusa naredio je 6. X 1944. Štabu 38. divizije da glavninu svojih snaga (17. i 21. brigadu) orijentiše na prostoriju južno od linije Čelić-Koraj-Bijeljina sa zadatkom da protjera četnike i zelenokadrovce sa terena, izvrše mobilizaciju i zatvore komunikacije koje iz Brčkog izbijaju u rejon Tuzle. Čim je primijetio koncentraciju jedinica 38. divizije na pravcu Tuzla-Brčko, neprijatelj je, u periodu od 9. do 12. oktobra, svakodnevno napadao na položaje 21. i 17. brigade na liniji Begovići-Straža-Vakuf-Jablanica-Božići, ali se predvečer povlačio.⁶⁶

Osamnaestu brigadu i Posavsko-trebavski odred, koji je poslije odlaska 17. brigade bio pod njenom operativnom komandom, istim naređenjem Štab 3. korpusa je postavio na sektor Srebrenik-Seona-Ratiš, sa zadatkom da zatvore pravce koji iz Gračanice i Srnica vode prema Tuzli, da razoružavaju zeleni kadar i vrše mobilizaciju.⁶⁷

Osmog oktobra, ujutro u 6 časova, Posavsko-trebavski odred je krenuo iz Smoluće u Srebrenik sa zadatkom da zatvori pravac Srnice-Srebrenik-Tuzla. Po naređenju Štaba 38. divizije odred je jednu svoju desetinu uputio da obezbijedi prenošenje teških ranjenika iz divizijske bolnice u Smolućoj u bolnicu 3. korpusa u Tuzli.⁶⁸

U skladu sa direktivom Vrhovnog štaba da se pristupi intenzivnom rušenju komunikacija da bi se spriječilo odstupanje neprijateljskih jedinica ka zapadu, 18. hrvatska brigada, Tuzlanski i Posavsko-trebavski NOP odred su, polovi-

« Zbornik IV. knj. 29. dok. 137, str. 585.

⁶⁶ Polazeći u jednu od ovih akcija, esesovci su 9. oktobra upali u Karavlašku Maoču, pokupili 28 seljaka doveli pred jednu kuću i tu ih pobili i zapalili. U isto vrijeme u Brki su streljali 6 lica od kojih je jedno imalo samo 16 godina (Referat državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Bosne i Hercegovine (Arhiv VII fond NOP-a k. 312, br. 1. reg. br. 43).

⁶⁷ Zbornik IV, knj. 30. dok. 24. str. 118-119).

⁶⁸ Arhiv VII, fond NOP-a k. 1258 f. 2. reg. br. 1.

nom oktobra, porušili više mostova na komunikacijama Gračanica-Tuzla i Srnice-Tuzla.⁶⁹

Polovinom oktobra (15. X) Štab 3. korpusa je naredio da 18. hrvatska brigada preuzme garnizon Tuzlu od 19. bričanske brigade 27. divizije. Na prijedlog Štaba 18. hrvatske brigade, zbog promjene situacije na sektoru Srnice-Gradačac, uslijed odlaska jedinica 13. SS divizije, Štab 3. korpusa je dozvolio da 18. hrvatska brigada ostane na pomenutom sektoru, a ulogu garnizona u Tuzli preuzela je 21. brigada.

Šesnaestog oktobra 1. bataljon 28. puka 13. SS divizije je napustio Srnice i krenuo u rejon prikupljanja - Brčko, pa su jedinice 18. brigade i Posavsko-trebavskog odreda ušle u to dugo branjeno uporište neprijatelja i raskrnicu puteva u Posavini. Sutradan, 17. oktobra, bataljoni 18. hrvatske brigade i Posavsko-trebavski odred su oslobodili Gradačac.

Poznavajući raspoloženje naroda u Gradačcu i okolini, a uzimajući u obzir tadašnju veoma povoljnu vojno-političku situaciju (borbe na prilazima Beograda i odlazak 13. SS divizije iz sjeverozapadne Bosne), Štab 18. brigade uputio je pismo zelenokadrovskoj posadi u Gradačcu obavještavajući je o namjeri partizana da uđu u Gradačac, te je zatražio da ne pruža uzaludan otpor. Od zelenokadrovске posade je stigao pozitivan odgovor, pa su jedinice brigade i odreda bez borbe ušle u Gradačac srdačno dočekane od naroda koji je razdragan izašao na ulice. Narod je bio uvjeren da se, ovog puta, radi o konačnom oslobođenju grada i čitavog kraja. Očekivao se veliki priliv novih boraca, pa su i održani brojni sastanci. Štab 18. brigade je izdao letak građanima Gradačca i okoline, u kojem se opširno govorilo o uspjesima saveznika i NOV, posebno u Srbiji i Bosni i Hercegovini, i o vojno-političkoj situaciji u istočnoj Bosni.⁷⁰

Brigada je u Gradačcu i okolini razvila znatnu političku aktivnost. Organizovano je pet uspješnih zborova i dvije posjećene konferencije. Na zboru u Gradačcu je prisustvovalo oko 500 osoba. Bataljoni su takođe organizovali konferencije u selima u kojima su bivakovali. Održane su i 3 kulturno-

⁶⁹ Izvod iz operacijskog dnevnika Štaba 38. divizije od 1 do 15. X 1944. (Zbornik IV. knj. 30. dok. 52, str. 262-268).

⁷¹ Arhiv VII, fond NOP-a, k. 1259, f. 5, reg. br. 10. i 11.

umjetničke priredbe. Iz Gradačca i najbliže okoline u brigadu i odred stupilo je 68 omladinaca i omladinki.

Zajedno sa brigadom u Gradačac je stigao i aktiv političkih radnika Posavine i Trebave. Oni su u Gradačcu i bližoj okolini za kratko vrijeme razvili znatnu djelatnost. Sreski komitet KPJ Gradačac djelovao je tada u okrnjenom sastavu i imao svega 4 člana. (U 18. brigadi se nalazio član sreskog komiteta Ilija Matanović, kojeg ni poslije niza intervencija Štab 18. brigade nije htio vratiti.) Na području sreza djelovalo je 20 komunista. Sreski komitet Modriča imao je pet članova i rukovodio partijskom organizacijom sreza od 56 članova. I tu je bila slična situacija kao u srezu Gradačac. Sekretar sreskog komiteta Slobodan Janković Čodan zadržan je na dužnosti političkog komesara komande mjesta Gornja Tuzla, iako je OK KPJ za Trebavu i Posavinu intervenisao da se vrati na svoju dužnost. Bilo je prijedloga da za sekretara dođe Trivo Dakanović, koji se nalazio na neoslobođenoj teritoriji. Sreski komitet SKOJ-a za Gradačac (sekretar Dana Simić) imao je 4 člana, a Sreski komitet za Modriču (sekretar Ahmet Ćatić) 3 člana. U Gradačcu je djelovao i aktiv SKOJ-a od 5 članova, a u Modriči jedan aktiv sa 4 člana. Pri komandi Posavsko-trebavskog područja djelovalo je 6 komunista, a u Posavsko-trebavskom odredu 22 člana KPJ i 8 članova SKOJ-a. Okružni narodnooslobodilački odbor još nije bio u stanju da sazove okružnu izbornu skupštinu, jer je najveći dio teritorije okruga bio zaposjednut trupama neprijatelja. Jedino su u Gradačcu izvršeni izbori za Gradski narodnooslobodilački odbor. Organizacija žena u Gradačcu i okolini nije obnovljena. U mjestu su se počeli održavati sastanci žena po mahalama.⁷¹

Slobodna teritorija sa centrom u Gradačcu nije se mogla proširiti, jer su jedinice 18. brigade i Posavsko-trebavskog odreda bile višestruko slabije od neprijateljskih jedinica, a i zbog razvoja situacije u dolini Drine. U Posavinu i na Trebavu do januara 1945. nisu mogle biti orijentisane jače snage NOV i POJ.

⁷¹ Izvještaj sekretara OK KPJ za Trebavu i Posavinu od 23. X 1944. i izvještaj sekretara OK SKOJ-a od 21. X. 1944. Arhiv VII, Mikrofilm, IRP, Sarajevo, rolna 10/440-442 i 387-388.

Sutradan, poslije oslobođenja Gradačca (17. oktobra 1944) vođena je borba sa ustašama koji su pošli iz Dubrava da ovladaju Srnicama. Poslije toga, u narednih desetak dana, 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred su se spustili u Posavinu i vodili svakodnevne borbe sa četnicima, ustašama i zelenokadrovcima. Iz izvoda operacijskog dnevnika Štaba 38. divizije vidljivo je da su te borbe bile svakodnevne i oštre. Osamnaestog oktobra napadnuti su četnici u selu Avramovini, a 19. oktobra partizani su ušli u Lukavac. Istog dana vođena je borba kod Srnica sa 1. i 5. bataljonom 6. posavske brigade Trebavskog četničkog korpusa. Poginula su 3 četnika, a više ih je ranjeno. Nakon borbe ovi četnički bataljoni su odstupili prema Posavini.⁷² Slijedećih dana nastavljene su borbe oko Gradačca:

- 20. oktobra vođena je borba sa četnicima kod Žabara;
- 21. oktobra sa zelenokadrovcima kod Mionice;
- 22. oktobra kod Turića došlo je do jače borbe sa četnicima, ustašama i zelenokadrovcima koji su pokušali da prodru u oslobođeni Gradačac;

⁷² Od aprila do oktobra 1944, kada na Trebavi i Posavini nije bilo jedinica NOV i POJ, četnici su se uz pomoć okupatora osnažili i organizovali u sedam brigada od kojih su 1, 2, 3. i 4. brigada bile trebavske, a 5, 6. i 7. posavska. Draža Mihailović, koji se iz Srbije, pod pritiskom jedinica NOV, povukao pred kraj septembra 1944. u Šemberiju, stigao je 1. oktobra preko Potočara-Begovače i Broda u Žabare. Sutradan je sa članovima četničkog Centralnog nacionalnog komiteta pošao u obilazak četničkih jedinica u Posavini. U Žabarima je održan sastanak četničkih komandanata sa Trebave i Posavine i iz centralne Bosne. Tada je donijeta odluka o formiranju Trebavskog četničkog korpusa. U prvoj polovini oktobra Draža je u Obudovcu, Tolisi, Avramovini, Vranjaku i Kožuhama održao zborove na kojima je pozivao narod i četnike u borbu protiv partizana. Polovinom oktobra Draža Mihailović je sa pratnjom krenuo na Ozren, gdje je 17. oktobra izdao zapovijest o formiranju Sjeverne grupe bosanskih četničkih korpusa u koju su ušli Trebavski, Majevički i Ozrenski korpus i četnička komanda zapadne Bosne sa svojim jedinicama. Draža Mihailović je sa Ozrena preko Krivaje otišao na planinu Zvijezdu, gdje će u selima Okruglici i Srednjem ostati i do sredine decembra 1944. godine. Pojava Draže Mihailovića u Posavini iznenadila je Štab 3. korpusa, pa je tražio od obavještajnih organa 38. divizije da provjere tu vijest. Zbog toga je obavještajni oficir 38. divizije održao sastanak u Brnjiku sa saradnicima NOP-a, među kojima su bili i članovi KPJ Salil Mehikić i Ruveid Salihović. Oni su izjavili da je Draža Mihailović, poslije bjekstva iz Srbije bio na Majevici i Šemberiji i da je odatle sa pratnjom od oko 150 četnika prešao kroz Begovaču na putu za Posavinu. Zelenokadrovci iz Begovače su zadržali Dražinu kolonu, ali su je pustili na intervenciju komandanta 13. SS divizije iz Brčkog.

- 23. oktobra vođena je borba sa 7. posavskom brigadom Trebavskog četničkog korpusa, a u noći 24/25. oktobra izvršen je napad na Skugrić, kada su protjerane 3. i 4. četnička trebavska brigada;

- 26. oktobra vođena je borba kod Ledenica sa četnicima, ustašama i zelenokadrovcima pri njihovom pokušaju da prodru u Gradačac. Borba je trajala 4 sata i neprijatelj je odbijen, uz osjetne gubitke.

Gradačac je napušten 27. oktobra zbog polaska brigade na novi zadatak a uz put, 28. X napadnute su ustaše u Dubravama, kada je poginulo 5 ustaša i 10 zarobljeno.⁷³

Sutradan - 29. oktobra kod sela Maoče predalo se 18. hrvatskoj brigadi oko 700 esesovaca - pripadnika 28. puka 13. SS Handžar divizije. Osamnaesta brigada je za popunu svojih jedinica zadržala je 180 vojnika sa 8 mitraljeza, a ostale je uputila Štabu 38. divizije koji je 182 vojnika sa 6 mitraljeza predao 17. majevičkoj brigadi, a ostale 21. brigadi i drugim jedinicama.⁷⁴

Nakon odlaska jedinica 13. SS divizije, u Bjeljini su 22. oktobra ušli četnici i privremeno uspostavili svoju vlast. Doznajući za to, Štab 3. korpusa naredio je 25. oktobra 1944. Štabu 38. divizije da jednu svoju brigadu uputi u pravcu Bijeljine. Sedamnaesta brigada, koja je određena da izvrši taj zadatak, stigla je do Bogutovog Sela i tu doznala da su u Bijeljini stigle jake njemačke snage. To su bile jedinice 1.

⁷³ Zbornik IV, knj. 30, dok 86, str. 522-523.

⁷⁴ Osipanje ljudstva iz 13. SS divizije otpočelo je koncem ljeta 1944. godine, prije oslobođenja Tuzle. Veće grupe dezertera koje su lutale po okolnim selima, javljale su se jedinicama NOV i POJ, a jedan broj se zadržavao po selima Majevice, Šemberije i Posavine, i priključivao jedinicama bosanskih planinaca. U vezi sa takvim stanjem u ovoj diviziji raspravljalo se u najvišim njemačkim vojnim krugovima u NDH. Bilo je prijedloga da se ona rasformira, ali do toga ipak nije došlo. U drugoj polovini oktobra jedan dio jedinica ove divizije je prebačen u širi rejon Zagreba, a drugi dio prema Dravi, pošto im je prethodno oduzeto teško naoružanje. Protivtenkovski divizion 2. bataljona 28. puka Nijemci su odmah razoružali, jer su sumnjali da će dezertirati. Šesnaestog oktobra otpočele su pripreme za napuštanje terena sjeveroistočne Bosne. Do 21. oktobra 28. puk se prikupljao u širem rejonu Brčko-Bijeljina, a 27. puk je prebačen prema Zagrebu. U toku prevoženja pobijegla su 642 vojnika ovog puka. Neke jedinice divizije ostale su izvjesno vrijeme u sjeveroistočnoj Bosni, pa su polovinom novembra upućene preko Brčkog za Batinu, gdje su se tada na Batinskom mostobranu vodile teške borbe, između Nijemaca, jedinica NOV (51. divizija) i sovjetske armije. (Informacija Štaba 3. korpusa od 12. XI 1944. (Zbornik IV, knj. 30. dok. 82, napomena 7. 8. str. 491-492); Arhiv VII, fond NOP k. 1258. f. 3. reg. br. 26; k. 1259. f. 1, reg. br. 9.

brdske divizije koje su zaposjele obalu Drine u dužini od 70 km, od Zvornika do ušća Drine u Savu, kako bi obezbijedile pomenutu komunikaciju za povlačenje dijela snaga Grupe armija »E« na sjever. Zbog izmjene situacije, Štab 3. korpusa naredio je Štabu 38. divizije da 17. majevičku brigadu uputi na zatvaranje pravca Zvornik-Tuzla, a njene položaje na zatvaranje pravca Brčko-Tuzla. Početkom novembra 18. hrvatska brigada i zaposjela prostoriju Božići-Jablanica-Lopare, dok je 21. brigada ostala u Tuzli i Požarnici.

Prije nego što se postavila na određenu prostoriju, 18. hrvatska brigada je likvidirala neprijateljska uporišta u Brki, Rahiću i Pukišu, a 4. novembra je napala neprijateljska uporišta u Čeliću, Ratkoviću i na Oglavku. Poslije duže borbe neprijatelj je protjeran iz Ratkovića, a u Čeliću i na Oglavku se održao.⁷⁵

Poslije odlaska 18. brigade Posavsko-trebavski odred je ostao više od dva mjeseca jedina jedinica NOV i POJ na širokom području zapadnog dijela Majevice i južnog dijela Posavine. On je ne samo uspješno zatvarao pravac Srnice-Tuzla, nego je vršio aktivna dještva na području Posavine i zapadnih ogranaka Majevice. Odred je stalno imao inicijativu u svojim rukama. Komandant odreda Pero Bosić je tako vješto umio izabrati mjesto i vrijeme napada, da je neprijatelja uvijek iznenadio i nanosio mu znatne gubitke iako je brojno stanje ljudstva i naoružanja bilo malo. U novembru je u odredu bilo samo 170 boraca koji su bili naoružani jednim minobacačem, sa 6 puškomitraljeza, 20 automata, 144 puške, 2 protivtenkovske puške i 100 bombi.⁷⁶

U toku druge polovine novembra Posavsko-trebavski odred je izveo 5 značajnih akcija. Najveća je izvedena 17. novembra. Odred je dobio zadatak da snabdije bolnice u Tuzli i seljane Šekovića koji su oskudijevali u hrani. Štab odreda je izabrao za objekat napada magazin i štale na imanju Danke Lazića u Ceriku. Trebalo je proći između mnogih neprijateljskih uporišta i vratiti se cestom sa plijenom. Po noći je

⁷⁵ Izvještaj Štaba 18. brigade od 18. XI 1944. (Zbornik IV, knj. 30. dok. 100. str. 578-582).

⁷⁶ Pregled brojnog stanja 3. korpusa od 29. XI 1944. (Zbornik IV, knj. 30. dok. 128. str. 729.)

krenula kolona na čelu sa komandantom Perom Bosićem i Ilijom Kaurinovićem. Najprije su protjerali četnike iz Srnica i Donjih Hrgova, a u svanuče su se našli u Ceriku. Iz minobacača su ispalili jedinu minu koju su posjedovali, a zatim jurišem rastjerali četnike. Dok je jedna četa tovarila i gonila plijen, druga četa se uputila prema Bijeloj i Dubravama da spriječi intervenciju neprijatelja iz tih uporišta. Kada su ustaše primjetile da su znatno brojniji, počeli su jurišati prema koloni koja se kretala cestom od Bijele prema Špionici. Neprijateljski napadi su odbijeni, mada su borci raspolagali ograničenom količinom municije. Kada se kolona približavala prvim kosama pred Špionicom, put su joj prepriječili četnici zaposjevši okolne kose. Pero Bosić je naredio juriš i četnici nisu imali hrabrosti da dočekaju partizane. Kod Srpske Špionice su se zatim slivale četničke kolone koje su imale namjeru da odatle izvrše odlučujući napad na kolonu. Borci odreda su uzeli zaklone i mirno čekali da neprijatelj napadne. Kada su četnici prišli položajima na stotinjak metara najedanput im je ponestalo hrabrosti, pa su počeli da se vraćaju. Kolona sa hranom i ranjenicima je stigla u Srebenik, a za njom i ostali borci, radosni zbog izvršenja tako teškog zadatka.

Sedam dana poslije ove akcije, 22. novembra, izvršen je napad na Špionički četnički bataljon koji je imao 80-90 četnika. Dva četnika su ubijena, a predali su se komandant bataljona, jedan komandir čete i nekoliko četnika. Pošto se znalo da nisu činili zločine, oni su ostali u odredu kao borci.

Tako je odred nastavio svoja ofanzivna dejstva prodorima prema neprijateljskim uporištima. Dvadeset petog novembra napao je neprijateljsko uporište u Sronicama, gdje su se tog dana koncentrisali posavski četnici i ustaše. Iako je neprijatelj raspolagao znatno jačim snagama, odred ih je razbio. Ubijeno je desetak neprijateljskih vojnika, a veći broj je ranjen.⁷⁷

Odred nije bio okrenut samo Posavini, nego je vršio akcije i u zapadnom dijelu Majevice, pa je 27 novembra napao četnike u Jasenici. Ubijeno je 7 četnika. Od narodnih ne-

⁷⁷ Arhiv VII, fond NOP k. 408, f. 3, br. reg. 19.

prijatelja je konfiskovano 35 goveda koja su preko Komande područja upućena u Tuzlu. Tridesetog novembra napadnute su ustaše u Obodnici i Gornjoj Dragunji kada su ubijena dvojica ustaša, a četiri zarobljena.

U novembru je odred i dalje jačao, usavršavao svoju organizacijsku i formacijsku strukturu, povećavao brojno stanje i vatrenu moć, vaspitavao i vojnički izgrađivao borce i starješine, pojačavao udarnu snagu i unapređivao borbene taktičke postupke. U njegovom sastavu borili su se, rame uz rame, Srbi, Muslimani i Hrvati i pripadnici drugih naroda i narodnosti, što je bio značajan doprinos ostvarivanja politike bratstva i jedinstva.

Povodom proslave Dana oktobarske revolucije u odredu je, kao i u ostalim jedinicama 3. korpusa, sprovedeno petnaestodnevno takmičenje po sljedećim propozicijama:

- ko će neprijatelju nanijeti najviše udaraca,
- vršenje diverzija,
- borbena obuka i obuka u rukovanju naoružanjem,
- političko vaspitanje boraca i političko djelovanje na terenu,
- kulturno-prosvjetni rad.

Takmičenje je počelo 21. oktobra a završeno je 6. novembra 1944. godine.

U decembru 1944. došlo je do osjetnog porasta broja boraca Posavsko-trebavskog odreda. Prvog decembra odred je imao 194 boraca, a 29 decembra taj broj je povećan na 340. Do povećanja je došlo uslijed mobilizacije novog ljudstva iz sela oko Srebrenika, Jasenice i Srnica i dolaskom Brčanskog bataljona, kojim je komandovao Dževad Kobić, u sastav Odreda, po naređenju Štaba 3. korpusa od 21. decembra.

Od tadašnje dvije čete formirana su dva bataljona - Prvi i Drugi. Treći bataljon odreda postao je Brčanski bataljon u koji je, po naređenju Štaba 3. korpusa, upućen jedan broj rukovodioca iz odreda pošto su dotadašnji članovi štaba bataljona: Dževad Kobić, Salih Mehikić, Adem Muminović i Cazim Bećirović ostali na terenu oko Brčkog, kao politički radnici. Krajem decembra 1. bataljon je brojao 118, 2. bata-

ljon 122, a treći 100 boraca. Sada je proširen sektor dejstva odreda i na teren jugozapadno od Brčkog, pa je on kontrolisao sektor Srebrenik-Špionica-Maoča.

U to vrijeme Štab odreda sačinjavali su: Pero Bosić, komandant, Cvijetin Vasić, zamjenik komandanta; Savo Živković, politički komesar; Petar Kaurinović, zamjenik političkog komesara; Pavle Zarić, obavještajni oficir; Selena Stojčević, rukovodilac SKOJ-a (kasnije Razija Mujkić); Alija Repčić, intendant i Bahrija Izbetbegović, ekonom Štaba.

Štab 1. bataljona je imao sljedeći sastav: Nedo Pisarević, komandant; Halil Majstorović, zamjenik komandanta; Ekrem Taslidžić, politički komesar; Milan Kajganić, zamjenik političkog komesara; Boško Davidović (kasnije Jovica Jovičević), rukovodilac SKOJ-a.

1. četa: Milan Kresoje, komandir (kasnije je postao komandant 1. bataljona); Muharem Ibralić, politički komesar; Almaz Bristrić, zamjenik komandira.

2. četa: Đorđe Brkić, komandir; Zahid Zečić, politički komesar i Ibrahim Pobrić, zamjenik komandira.

3. četa: Rizo Herčinović, komandir; Stjepan Tešić, politički komesar (kasnije Muhidin Mutić) i Hamid Alić, zamjenik komandira.

Štab 2. bataljona su činili: Pavle Mihaljčić, komandant; Ilija Kaurinović, politički komesar (poslije Ilijinog ranjavanja za političkog komesara je došao Mitar Mitrović); Cviko Bosić, zamjenik komandanta; Kadro Ramić, zamjenik komesara (premješten kasnije za političkog komesara 3. bataljona); Mehmedalija Mulaćehajić, intendant i Vojko Savić, obavještajni oficir.

1. četa: Đoko Pajić, komandir (od februara 1945. Ilija Milovanović); Mitar Mitrović, politički komesar (od februara 1945. Mehmed Sarajlić) i Cvijetin Petrović, zamjenik komandira.

2. četa: Ilija Milovanović, komandir (kasnije Pero Stević); Fadil Zečić, politički komesar (kasnije Bego Bajraktarević) i Jovan Jeremić, zamjenik komandira.

3. *četa*: Zaim Zaimović, komandir (kasnije Bećir Delić); Perica Kosik politički komesar (kasnije Hasan Delić) i Adem Gibić, zamjenik komandira.

Komandir čete, koja je kasnije formirana, bio je Alija Mabela, a politički komesar Bego Bajraktarević.

Štab Trećeg bataljona sačinjavali su: Alija Muslić, komandant; Cviko Bosić, zamjenik komandanta; Muharem Ibrić, politički komesar (kasnije Kadro Ramić); Milan Šljokić, intendant; Jovo Bradašević, obavještajni oficir i Ferid Hasanbegović, rukovodilac SKOJ-a.

1. *četa*: Suljo Šećerbegović, komandir; Fehim Klebić, politički komesar.

2. *četa*: Began Slomić, komandir; Ibrahim Imamović, politički komesar. Jedan od komesara čete bio je kasnije i Hasan Begić.

Prilikom formiranja bataljona u četama nisu postavljeni pomoćnici komesara četa. Njihovu dužnost partijskih rukovodilaca, odnosno sekretara ćelija KPJ u četama, vršili su komesari četa. Kasnije su u nekim četama postavljeni pomoćnici komesara. Svi rukovodioci u štabovima bataljona i komandama četa bili su članovi KPJ. Tako je na primjer, prilikom formiranja 2. bataljona u njemu djelovalo 15 članova KPJ.

Partijsko-politički rad odvijao se intenzivno u četama i bataljonima odreda. Svakih deset dana pravio se novi plan političkog rada. Obilježavani su značajni datumi iz narodnooslobodilačke borbe i istorije radničkog pokreta. Povodom godišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a i 28-godišnjice oktobarske revolucije u jedinicama je govoreno o značaju tih događaja.

Članovi SKOJ-a prorađivali su sljedeće teme: 1) SKOJ u surovoj školi rata; 2) Nova uloga mlade generacije i zadaci SKOJ-a; 3) Direktiva CK SKOJ-a za rad u vojsci; 4) Rezolucije zemaljske konferencije SKOJ-a; 5) O Savezu mlade generacije; 6) Omladina i narodna vlast; 7) Nacionalno pitanje u svjetlosti NOB-e i još osam tema.

Borci su svakodnevno pratili razvoj vojno-političke situacije u našoj zemlji i na savezničkim frontovima. Naročita pažnja u političkom radu posvećena je onim borcima koji su ranije bili u neprijateljskim formacijama i tamo stekli izvjesne navike koje nisu odgovarale borcima NOV i POJ. Političkim radnicima u odred u Pomurju pomagali su članovi Okružnog komiteta KPJ i SKOJ-a za Posavinu i Trebavu čije je sjedište također bilo u Srebreniku. Srebrenik je u ovo vrijeme, kao ranije Gradačac, postao centar iz koga su prema teritoriji Posavine i Trebave djelovali partijsko-politički organi, vojno-pozadinske ustanove i odred kao borbena formacija. Često su partijsko-politički radnici sa terena išli sa jedinicama odreda u mnoga sela i tamo održavali sastanke sa aktivistima NOP-a.

U decembru 1944. i januara 1945. godine na teritoriji Posavine i Trebave se, pored njemačkih jedinica, koncentrišu jače snage ustaša i četnika. Ustaše koje su pobjegle iz oslobođenih krajeva Bosne i Hercegovine skupljaju se na području Odžaka, Garevca i Pruda i u okolini Brčkog. Ograđuju se zidanim bunkerima i napadaju na okolna mjesta, vršeći teške zločine. Sedmog i osmog decembra 1944. godine ustaše su upale u Novi Grad i Donju Dubicu i pobili veliki broj muškaraca, žena i djece. U Novom Gradu ubili su 72 čovjeka, u Donjoj Dubici 180 ljudi. Čitav jedan zaseok Donje Dubice (Trnjak) od 60 kuća ostao je bez ijednog živog stanovnika. Tada je ubijeno 535 lica.⁷⁸

Prvog decembra 1944. ustaše iz 3. satnije 6. bojne su pokupile 78 stanovnika iz Bosanskog Samca i Tišine, preveli ih preko Save i pobili. Samo tri čovjeka - Stanko Ristić, Jovan Paležnica i Marko Jocić - uspjeli su da se spasu, skočivši u zaleđenu Savu. Sedmog januara 1945. ustaše su u iznenadnom napadu zauzeli Modriču i pobili 69 lica. Pred pravoslavnom crkvom gdje su vjernici došli da obave božićnu molitvu, ustaše su ubile 39 Srba, a u divljanju po gradiću još

⁷⁸ Izvještaj kotarskog predstojnika Marka Ralice, Velikoj župi Posavje. (Arhiv, VII, fond NDH, k. 60, f 2-A, reg. br. 2.)

i 30 građana. Popalili su jednu trećinu zgrada, a sa mnogih drugih odnijeli prozore i vrata. Modriča je ostala pusta, jer je stanovništvo izbjeglo u Gradačac, Skugrić i Vranjak.

U Orašju su ustaše na pazarni dan odveli sa pijace 28 Srba i pobili ih.

Trideset prvog decembra 1944. i 2. januara 1945. ustaše predvođene Avdanom Hasićem i Skicom, upale su u Miloševac, Pisare, Crkvinu i Slatinu gdje su pobili i zaklali mnogo ljudi i popalili i opljačkali kuće.

Ni četnici u Posavini nisu u svojim zločinima zaoslanjali iza svojih saveznika ustaša. Na novu 1945. godinu četnici su upali u hrvatska sela Domaljevac, Bazik, Garevac, Riječane i Otež, gdje su opljačkali i ubijali nasumice.⁷⁹ Samo u Garevcu su ubili oko 60 ljudi. U kući Jozе Dubravca nađeno je 46 ubijenih seljaka. U selu Pećnik četnici su 13 januara 1945. pobili mnoge ljude, među njima i katoličkog župnika.⁸⁰ Ništa nije bilo bolje ponašanje četnika ni u selima sa srpskim stanovništvom. U Crkvini su ubili Milorada Stojanovića i Jelu Marković, u Obudovcu Dimitrija Filipovića, u Bukviku Radojku Đurić, Cviju Dragačević, Simku Tanacković, Miku Mičića i Peru Lukića. U Bukviku, Donjem i Gornjem Žabaru i Vujičićima četnici su uzeli kao taoce rođake boraca NOV i POJ i prijetili im da će ih pobiti.

Pod pritiskom jedinica 13. i 14. korpusa i 37. divizije NOV, četničke jedinice koje su se koncentrisale u južnom dijelu zapadne Srbije povukle su se krajem novembra i početkom decembra 1944. u jugoistočnu Bosnu, odakle su 8. decembra krenule na sjever. Pošto je glavnina jedinica NOV i POJ u istočnoj Bosni tada bila zauzeta borbama sa Nijemcima na sektoru Zvornik-Kozluk-Janja, to su prema četnicima bile orijentisane slabije snage koje su ih zadržavale odbranom preko Romanije i Javor-planine. Zauzevši Vlasevicu, ova četnička grupacija jačine od preko deset hiljada

⁷⁹ Izvještaj OK KPJ od 10. I 1945. (Arhiv IRP, Sarajevo, Zbirka NOR-a, kat. br. 4923).

⁸⁰ Arhiv VII, fond NDH, k. 178, f. 8 reg. br. 42.

četnika, stigla je 19. decembra na širu prostoriju Šekovića, čime su ozbiljno ugrozila bok snaga NOVJ koje su se u to vrijeme borile protiv Nijemaca u dolini Drine. Zbog toga je Štab Južne operativne grupe, pod čijom se operativnom komandom nalazio 3. korpus, naredio Štabu tog korpusa da glavninu svojih jedinica skine sa fronta na Drini i uputi u susret četničkoj grupaciji. Štab 3. korpusa naredio je 20. decembra Štabu 27. divizije da jedinice pod njegovom komandom krenu usiljenim maršem preko Cikota na Šekoviće i napadnu četničku grupaciju. Istovremeno je 18. brigada 38. divizije krenula preko Papatče ka Borogovu, a 17. brigada 38. divizije na sektor Đurđevik-Kladanj.⁸¹

Pošto je došao do zaključka da četnička lijeva kolona ima namjeru da se prebaci na Ozren i odatle sadejstvuje desnoj koloni u napadu na Tuzlu, Štab 3. korpusa naredio je, 21. XII 1944, Tuzlanskom i Posavsko-trebavskom NOP odredu da se postave na prostoriju Živinice-Puračić i da odbiju napade ozrenskih i srbijanskih četnika u pravcu Tuzle. Tuzlanski odred je raspoređen na sektor Živinice-Đurđevik. On je u to vrijeme bio dva puta brojniji od Posavsko-trebavskog odreda, pa je i dobio veći rejon. Posavsko-trebavskom odredu je naređeno da zauzme položaj u Puračiću i Lukavcu i da aktivno dejstvuje prema četnicima na Ozrenu. Oba odreda su morala da održavaju međusobnu vezu i da se po potrebi pomažu.⁸²

Šesnaesta muslimanska i 19. birčanska brigada 27. divizije su 22. decembra napale četnike u Šekovićima i nanijele desnoj četničkoj koloni teške gubitke. To je bio jedan od prelomnih momenata u borbi za uništenje četničke grupacije koja je nadirala prema Tuzli.⁸³

Iskoristivši privremenu nadmoćnost, četnici su pod neposrednom komandom Draže Mihailovića uporno nastojali da poprište borbe prenesu prema Tuzli. Desna četnička kolona je 26. decembra nadirala pravcem Međaš-Požarnica. Sa

⁸¹ Zbornik IV, knj. 31. dok. 83; str. 358.

⁸² Naređenje Štaba 3. korpusa od 21. XII 1944. štabovima Tuzlanskog i Posavsko-trebavskog odreda. (Zbornik IV, knj. 31. dok. 85, str. 365-366).

⁸³ Zapovijest Štaba 27. divizije od 23. XII 1944. (Zbornik IV, knj. 31. dok. 91. str. 384-385.).

njom su upornu borbu vodile jedinice 38. divizije na liniji Čaklovići-Požarnica. Jedan dio ove kolone zadržale su jedinice 23. divizije 14. korpusa na sektoru Kamenica-Paprača. One su po pristizanju iz Srbije uvedene u borbu protiv četničke grupacije, sa ciljem da im iz pozadine nanesu udar.

Lijeva neprijateljska kolona je pokušavala da prodre ka Tuzli pravcem Stupari-Živinice. Sa njima su vodile borbu jedinice 27. divizije na liniji Jojše-Majdan-Noćajevići-Matijevići.⁸⁴

Draž Mihailović je 18, 19, 20, 21. i 22. decembra slao depeše i naređenja Komandi sjeverne grupe bosanskih četničkih korpusa da Ozrenski četnički korpus djeluje dolinom Spreče prema Tuzli, a Trebavski četnički korpus pravcem Srnice-Srebrenik-Tuzla.⁸⁵

Dvadeset drugog decembra četnici sa Ozrena su jačim snagama iznenadno napali dva bataljona Posavsko-trebavskog odreda na položajima više Puračića. U napadu su zajedno sa četnicima učestvovali i zelenokadrovci iz Gračanice. Borba je bila veoma teška, pa se odred, uslijed nadmoćnosti neprijatelja, morao povući na desnu obalu Spreče. Ka mostu na rijeci Spreči jurili su borci odreda, a s druge strane i četnici da im presijeku odstupnici. Komandant odreda Pero Bosić i komesar 2. bataljona Ilija Kaurinović su mitraljeskom vatrom sprečavali približavanje četnika mostu. Sve jedinice su uspjele prijeći, izuzev jedne čete 1. bataljona sa kojom su se nalazili zamjenik komandanta, pomoćnik komesara bataljona i rukovodilac SKOJ-a. Četa je brojala 34 boraca i imala je osim ostalog oružja i 2 puškomitraljeza i jednu protivtenkovsku pušku koju je nosio Mehmed Čizmić iz Srebrenika. Istog dana 9 boraca se probilo u sastav glavnine. Sutradan su jedinice Posavsko-trebavskog. i Tuzlanskog odreda izvele protivnapad na četnike i zelenokadrovce, te ponovo oslobodili Puračić. Ubili su 5, a zarobili 4 četnika i oslobodili zarobljene borce odsječene čete, među kojima i ranjenog komandira 2 čete i zamjenika komandanta 2. ba-

⁸⁴ Zapovijest Štaba 27. divizije od 26. XII 1944. (Zbornik IV, knj. 31. dok. 101, str. 417).

⁸⁵ Izvod iz knjiga depeša Štab 3. korpusa za decembar 1944. (Zbornik IV, knj. 31. dok. 146, primjedba 101. str. 727).

taljona Halila Majstorovića i zamjenika političkog komesara bataljona Milana Kajganića, dok je omladinski rukovodilac odreda Selena Stojčević uspjela da pobjegne iz četničkih ruku. U toj borbi 4 borca su poginula, među kojima i jedan komandir čete, 9 je ranjeno i 9 zarobljeno.⁸⁶

Nekoliko dana nakon toga stigla je do Štaba odreda vijest da su četnici Trebavskog korpusa iz Žabara, Porebrica, Srnica, i Bijele, koji su krenuli prema Tuzli, napali Srebrenik, koji je branila 1. četa 1. bataljona sa komandrom Milanom Kresojem i Brčanski partizanski bataljon sa komandantom Dževadom Kobićem i komesarom Salihom Mehikićem.⁸⁷ Kada su četnici napali Gornji Srebrenik, veliki broj aktivista NOP-a je izašao sa borcima na položaj naoružan sjekirama, vilama, kosama i toljagama, spreman da se do posljednjeg bori i spriječi ulazak četnika u njihovo mjesto. Čim je Štab Posavsko-trebavskog odreda saznao za upad četnika u Srebrenik, odmah je uputio jedinice usiljenim maršem iz Puračića ka Srebreniku. U Podorašju su čuli da su četnici odstupili, a kada su stigli u Srebrenik, nastalo je slavlje naroda i vojske.

U teškim borbama vođenim između 24. i 29. decembra na položajima oko Tuzle, jedinice 27, 38. i 23. divizije su porazile četničku grupaciju. U borbama koje su od 1. do 29. decembra vođene sa četnicima Draže Mihailovića u istočnoj Bosni, ubijeno je i ranjeno 4.500 četnika, a 520 ih je zarobljeno. Zaplijenjeno je 15 minobacača, 94 puškomitraljeza, 649 pušaka, 3 radio-stanice i mnogo druge opreme.⁸⁸

Štab 3. korpusa je odlučio da se Tuzla koja je bila središte slobodne teritorije u istočnoj Bosni odsudno brani. Svi građani Tuzle bili su spremni na to. Žene su same nosile

Arhiv VII, fond NOP-a k. 1627, f. 10, reg. br. 1/1-14.

⁸⁷ Pošto je učestvovao u odbrani Srebrenika, Brčanski bataljon je izvršio napad na četnike u Jasenici i na ustaše u Zoviku, a zatim zaposjeo prostoriju Brnjik-Vražići-Ratkovići-Novi Mačkovac i povezao se sa 2. krajiškom brigadom 17. divizije. Štab bataljona je po direktivi Oblasnog komiteta KPJ povezao partijsku organizaciju iz Brčkog sa štabovima brigada 17. divizije da bi obavještajni podaci, koji su stizali od aktivista NOP-a iz Brčkog, što prije dospijevali do operativnih jedinica (Arhiv, IRP, Sarajevo, Zbirka NOR-a, kat. br. 4919).

⁸⁸ Zapovijest Štaba 3. korpusa od 29. XII 1944. (Zbornik IV, knj. 31. dok. 125. str. 604.).

hranu borcima na položaj, a omladina je vodila svu brigu o ranjenicima. Pobjedom nad četnicima hiljade ljudi su pošteđeni od četničkog terora. U narodu je porastao ugled boraca NOVJ, a ujedno je zadat težak udarac unutrašnjim i vanjskim reakcionarnim snagama.⁸⁹

RAD KOMANDE POSAVSKO-TREBAVSKOG PODRUČJA I POLITIČKI RAD NA TERENU

Poslije drugog oslobođenja Tuzle, u oktobru 1944. godine, ponovo je uspostavljena Komanda Posavsko-trebauskog područja. Za komandanta je postavljen kapetan, docnije major Nikola Simić, dotadašnji načelnik štaba 18. hrvatske brigade, a za političkog komesara Boško Milutinović Đedo, partijsko-politički radnik na području Odžaka i Vučjaka. Kapetan Ibro Dogladić je postao zamjenik komandanta, i ujedno vršio funkciju mobilizacijskog oficira. Saobraćajni oficir bio je Ahmet Lončarević, obavještajni oficir Jovo Zarić, a intendanti Đorđe Čajić i Miloš Nikolić, dok je mjesto referenta saniteta ostalo upražnjeno.

Mobilizaciji ljudstva za operativne i pozadinske jedinice prišlo se u drugoj polovini novembra 1944. Tada je mobilisano 43 ljudi za operativne, a 41 za pozadinske jedinice. U početku je bilo grešaka i promašaja zbog neiskustva. Tako je na primjer, u prvoj polovini decembra 1944. poslato 782 poziva, a odazvalo se svega 247 obveznika od kojih je 114 lica bilo sposobno za vojnu službu. Pozivi su bili upućeni i licima sa teritorije koju nisu kontrolisale jedinice NOV i POJ, nego neprijateljske jedinice, pa se mnogi obveznici nisu mogli odazvati. Veliki broj nesposobnih za vojnu službu govori da su se sposobni sa te teritorije već nalazili u jedinicama NOV i POJ ili u neprijateljskim jedinicama. U drugoj polovini decembra mobilisano je svega 75 vojnih obveznika, a u prvoj polovini januara 1945. godine sedamdeset tri. Najveći broj mobilisanog ljudstva raspoređen je u Posavsko-trebauski odred, a ostali u partizanske straže, komande

⁸⁹ Arhiv IRP, Sarajevo, zbirka NOR-a, kat. br. 4871.

mjesta, Komandu područja i opunomoćstvo OZNE. U Posavsko-trebavski odred je od 1. decembra 1944. do 15. januara 1945. upućeno 107 vojnih obveznika.

U novembru 1944. u komandi Posavsko-trebavskog područja radilo je 5 oficira i 2 borca, a partizanska straža imala je 14 boraca sa komandirrom i političkim komesarom straže. Komanda Posavsko-trebavskog područja i Komanda mjesta Srebrenik su imale dosta uspjeha u prikupljanju hrane i stoke koja je upućivana Komandi vojne oblasti 3. korpusa u Tuzli, a služila za ishranu boraca i ranjenika koji su se nalazili u Tuzli i za narod Sekovića, koji je dočekivao zimu bez krova nad glavom i najneophodnijih namirnica. Tada, u novembru i decembru 1944, nije bilo drugih izvora za nabavku hrane, jer su najplodnija područja istočne Bosne - Posavina i Semberija - bile pod kontrolom vrlo jakih neprijateljskih snaga, a iz Srbije još nisu počeli stizati transporti hrane. Okolina Tuzle je bila siromašna u hrani i stoci, a potrebe su bile velike, osobito za ishranu jedinica i ustanova u Tuzli, zatim ranjenika u bolesnika kojih je bilo mnogo u tuzlanskim bolnicama. Zbog toga je pred komande tuzlanskog i posavsko-trebavskog područja kao primaran zadatak postavljeno pitanje prikupljanja hrane i stoke. Posavsko-trebavski i Tuzlanski NOP odredi su svojim akcijama pomogli da se taj zadatak izvrši.⁹⁰

U Srebreniku je u septembru 1944. godine ponovo formirana Komanda mjesta koja je neprekidno funkcionisala do 15. maja 1945. godine. Za to vrijeme na dužnosti komandanta mjesta su bili: Vehid Begić, Midhat Muradbegović, Malić Ibrišević i Safet Pašić. Mehmedalija Mujedinović je bio politički komesar Komande mjesta, Ibrahimović Mustafa intendant, a Džemal Ibrahimović mobilizacijski oficir.

Okružni komitet KPJ je zajedno sa komandom posavsko-trebavskog područja i Štabom Posavsko-trebavskog odreda organizovao, po uputstvu Oblasnog komiteta KPJ, pro-

* Zbornik IV, knj. 30, dok. 121, str. 694.

slavu dvadesetsedmogodišnjice oktobarske revolucije u svim selima srebreničke opštine. Centralna proslava je održana 7. novembra u Srebreniku, gdje je i održan veliki narodni zbor, na kojem su, uz prisustvo oko 600 stanovnika, među kojima je bilo dosta žena - Muslimanki govorili: Nikola Cvijetić u ime Komunističke partije Jugoslavije, Edhem Čamo u ime organa narodne vlasti i Pero Bosić u ime NOV i POJ. Istog dana je održana i priredba sa kulturno-umjetničkim programima na kojoj je kulturno-umjetnička grupa Komande Posavsko-trebavskog područja izvela skeč S novi na temu oktobarske revolucije. Kulturno-umjetnička grupa Posavsko-trebavskog odreda takođe je učestvovala u izvođenju programa. Noću 7. novembra na svim okolnim brdima zapaljene su vatre, a u selima su održane konferencije i priredbe da bi se obilježila proslava oktobarske revolucije. Stanovnici su u velikom broju prisustvovali proslavi i pokazali interes za ono što se o tom događaju govorilo.⁹¹

Polovinom decembra 1944. Inicijativni okružni N00 za Trebavu i Posavinu dostavio je Oblasnom N00 za istočnu Bosnu spisak kandidata za izvršni odbor i plenum Okružnog N00. Shodno odluci Predsjedništva ZAVNOBiH-a od 3. 9. 1944. o razvoju organa narodne vlasti i javne uprave, izvršni odbori okružnih narodnooslobodilačkih odbora trebalo je da razviju 9 odsjeka. Za te dužnosti bili su predloženi: za predsjednika Mustafa Rustanbegović, za sekretara Edhem Čamo, za referenta za privredu Mile Glavaš, za zdravstvo dr Huso Kapetanović, za prosvjetu David Davidović, upravne poslove Ferdo Halajkijević i bez funkcije Đorđe Mikičić.

Za plenum Okružnog N00 za Trebavu i Posavinu, odnosno za Okružnu skupštinu predviđeni su: Bećir Hadžiibrahimbegović, Pero Bosić, Pavo Pajić, Ahmet Čatić, Ivo Čurčić, Jovo Stanković, Savo Maksimović, Milika Ivanković, Zorka Kosik, Maksim Danilović, Bajro Ibrahimović, Osman Kurbašić, Trivo Gunjević, Husein Kondžić, Tošo Pavlović, Marko Pejić, Cvijetin Stojanović, Ahmet Pačuković, Šćepo Radić, Mitar Tadić i Ešref Gradašćević, a kasnije i Ljubica

⁹¹ Izvještaj sekretara OK KPJ za Trebavu i Posavinu od 8. XI 1944. (Arhiv VII, Mikrofilm, IRP, Sarajevo, 10/689-690).

Miljuš, Kasim Đanariović, Nikola Stanić, Safeta Halilović i Jovica Jovičević. Šesnaest predloženih kandidata bili su članovi KPJ. Nekoliko kandidata nalazilo se na neoslobođenoj teritoriji. Predviđeno je da se izbori za Okružni N00 izvrše čim jedinice NOV i POJ oslobode Posavinu i Trebavu.⁹² Predviđeni kandidati za odbornike Okružnog N00 nalazili su se uglavnom uz aktiv Okružnog komiteta KPJ u Srebreniku, gdje je djelovao Opštinski N00 na čelu sa predsjednikom Avdom Sofićem i sekretarom Ibrahimom Fejzićem.

U Lukavcu je 29. novembra 1944. godine održano partijsko savjetovanje na kojem je prisustvovalo 77 članova KPJ sa terena Posavine i Trebave, Posavsko-trebavskog NOP odreda i Komande Posavsko-trebavskog vojnog područja. Savjetovanju su prisustvovali takođe sekretar Cvijetin Mijatović i Lepa Perović, organizacioni sekretar Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu.

Savjetovanje je razmatralo političku situaciju uopste, i posebno njen odraz na teritoriji Posavine i Trebave kao i rad partijskih organizacija. Referat o vojno-političkoj situaciji podnio je Nikola Cvijetić, sekretar Okružnog komiteta. U diskusiji je uzelo učešće 15 delegata, a učesnici su postavili 43 konkretna pitanja. Najveći interes delegati su ispoljili za spoljnopolitička pitanja (22 pitanja). Najveću pažnju su izazvali događaji u Grčkoj, nastali poslije iskrcavanja engleskih trupa i potiskivanja narodnooslobodilačkog pokreta. Mnoga pitanja bila su u vezi sa organizacijom narodnooslobodilačkih odbora i odbora Narodnog fronta, koji su se tada formirali, i u vezi sa amnestijom pripadnika kvislinških formacija, koja je tada bila aktuelna.

Po drugoj tački dnevnog reda 19 delegata je učestvovalo u diskusiji a postavljeno je 22 pitanja. Najviše pitanja postavljeno je iz oblasti partijskog organizovanja. Navodimo nekoliko takvih pitanja da bi osvjtlili organizacione probleme sa kojima su se suočavale mlade partijske organizacije na terenu.

- Može li jedna partijska organizacija obuhvatiti komuniste iz više sela?

⁹² Arhiv VII, Mikrofilm, IRP, Sarajevo, rolna 11/601.

- Kakav je raspored rada u partijskoj organizaciji?
- Šta može poslužiti kao kriterij za primanje u članstvo KPJ?
- Da li je rad u N00 sektor rada partijske organizacije?
- Može li tek oformljena partijska organizacija primati nove članove?
- Kako međusobno povezivati antifašističke organizacije?
- Kako će članovi KPJ najbolje pomoći organima narodne vlasti?
- Kako pomoći jedinicama NOV i POJ u selima gdje ne postoji partijska organizacija i narodna vlast?
- Kako proširiti i učvrstiti partijske organizacije na terenu i u odredu?
- Mogu li sveštenici postati članovi KPJ?
- Kako će komunisti rješavati velike zadatke na obnovi zemlje; kako izvršiti izbor tog kadra, i osposobiti ga za izvršenje tih zadataka?
- Kako obilnije pomoći narodu Birača i Romanije?
- Kako politički obuhvatiti omladinu, osobito omladinke iz sela?

Na savjetovanju je izvršena temeljna analiza vojno-političke situacije i određeni zadaci u svjetlu skorog oslobođenja Posavine i Trebove. Tada je prvi put govoreno o obnovi zemlje poslije oslobođenja. Komunisti Trebove i Posavine su razjasnili mnoga pitanja i izgradili političke stavove za njihovo rješavanje.

I Majevički komunisti su na svom savjetovanju, održanom 5. februara 1945. u Ćeliću, raspravljali o sličnim pitanjima i preuzeli obaveze za njihovo rješavanje.⁹³

⁹³ Arhiv IRP, Sarajevo, Zbirka NOR, kat. br. 5446 str. 7-9.